

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ О.М. БЕКЕТОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АЛЬ ЖАММАЛЬ ЖОРЖ

УДК [811.111+811.161.2]

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТРАТЕГІЯ МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В СИСТЕМІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської
діяльності

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Аль Жаммаль Жорж

Науковий керівник – Тимофеев Володимир Олександрович, доктор технічних
наук, професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Аль Жаммаль Жорж. Стратегія мінімізації корупційних ризиків в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності. – Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Харків, 2019.

Дисертацію присвячено вирішенню важливої наукової проблеми – формуванню стратегії мінімізації корупційних ризиків для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

У сучасних умовах європейської інтеграції України питання ефективної протидії корупційним проявам у системі економічної безпеки підприємства все частіше стають необхідною передумовою для підтримки та продовження реформ в Україні за рахунок міжнародного фінансової підтримки. Вітчизняні суб'єкти господарювання незалежно від їх розміру постійно стикаються з корупцією, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами головним чином, в бізнес-ліцензуванні, оподаткуванні та на митниці. Рівень корупції становить 4-10 % обороту компаній, а деякі компанії втрачають бізнес через корупційні дії конкурентів. Проведені дослідження з питань протидії корупції, у яких розглядається роль урядових (неурядових) організацій та бізнесу, зокрема малого та середнього, дають можливість стверджувати, що великий бізнес є рушієм корупції, оскільки малий і середній змушені застосовувати корупційні схеми, щоб небанкрутувати, а великий – щоб отримати надприбутки. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити та запровадити систему попередження корупційної поведінки, які повинні бути засновані на визнаних міжнародних антикорупційних стандартах. Основним елементом такої системи є розробка

та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі економічної безпеки.

У першому розділі «Теоретичні засади запобігання та протидії корупції» досліджено сучасні тенденції прояву корупційних явищ для світового та українського бізнесу, проблеми розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання в контексті забезпечення їх економічної безпеки щодо протидії корупції; уточнено понятійний апарат щодо характеристик і змістовного наповнення дефініції «корупція»; досліджено норми міжнародного та національного законодавства у сфері боротьби та протидії корупції. Обґрунтовано, що проблема корупції набуває гострої актуальності та потребує вирішення, оскільки виступає значною перешкодою для розвитку вітчизняного бізнесу за рахунок іноземних інвестицій, створює загрози економічній безпеці, а в зв'язку з цим підвищує ризик втрати суб'єктами господарювання економічної самостійності. Установлено, що відсутність єдиного розуміння та багатоаспектність визначення науковцями дефініції корупції породжує велику кількість суперечностей щодо ефективних шляхів боротьби з нею, створення механізмів протидії та захисту від корупції. Доведено, що на сьогоднішній день корупція та її прояви є складним соціальним явищем, що вкрай негативно впливає на всі аспекти соціально-економічного та політичного розвитку держави та бізнесу, загрожує реалізації принципів верховенства права й соціальної справедливості, підриває основи демократії та порушує права людини. Як показали дослідження, багато представників світового та українського бізнесів не мають виваженої політики боротьби з хабарництвом та корупцією. Доведено, що існує підвищена зацікавленість усіх суб'єктів господарювання у володінні достовірною інформацією, прийомами та методами щодо вирішення проблеми корупційних проявів на всіх ланках функціонування підприємства. Антикорупційні заходи стають у край важливим на тлі значного поглиблення міжнародного співробітництва, особливо після підписання договору між Україною та Європейським Союзом, та

пріоритетними для тих українських підприємств, які мають іноземних бізнес-партнерів або інвесторів.

У другому розділі «Інформаційно-аналітичне та методичне забезпечення оцінки стану економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення» розглянуті різні методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, розроблено інструментарій оцінки та шляхи поліпшення стану економічної безпеки підприємств водопостачання та водовідведення, обґрунтовано методичні підходи до побудови антикорупційного комплаєнсу в системі управління економічною безпекою вітчизняних суб'єктів господарювання.

Арсенал методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є доволі широким та дозволяє визначати характеристики як функціональних складових безпеки, так і різних напрямів його діяльності. Особливістю запропонованого в роботі підходу є визначення не конкретного узагальненого значення рівня безпеки, а характеристики її стану, причому його діагностика здійснюється різними методами та з використанням різних показників-індикаторів, що не виключає загальноприйнятих методичних підходів до оцінки економічної безпеки підприємства, поданих в економічній літературі, а дозволяє мінімізувати їх недоліки та посилити інтегрованість застосування. Так, на авторський погляд, до складу економічної безпеки необхідно включити комплаєнс-безпеку, яка є вагомою частиною системи безпеки суб'єктів господарювання, що забезпечує відповідність внутрішніх документів актуальним законодавчим нормам та відповідність внутрішніх бізнес-процесів внутрішнім нормативно-правовим актам.

Проаналізовано стан економічної безпеки п'яти найбільших підприємств водопостачання та водовідведення України: ПАТ «Акціонерна компанія «Київводоканал», КП «Харківводоканал», КП «Дніпроводоканал», Львівського міського КП «Львівводоканал», КП «Маріупольське ВУВКГ». Було визначено складові інформаційного забезпечення та рівень економічної

безпеки на досліджених підприємствах. На основі отриманих даних чітко прослідковуються нестабільні тенденції рівня економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення за аналізований період та за всіма функціональними складовими. За результатами розрахунків видно, що на даний час досліджені комунальні підприємства водопостачання та водовідведення знаходяться в критичному стані економічної безпеки, мають не достатньо високу продуктивність праці, нераціонально використовують ресурси, не здатні працювати ефективно, повністю використовуючи свій виробничий, фінансовий, кадровий та інші потенціали. Для більшості підприємств був характерний «низький» рівень безпеки, що унеможлиблює продовження функціонування, хоча, зважаючи на зростаючий рівень ворожості зовнішнього середовища, вимагає вдосконалення управління процесом забезпечення економічної безпеки. На основі оцінки рівня економічної безпеки підприємства було розроблено та представлено шляхи поліпшення стану економічної безпеки досліджених підприємств. Основним напрямом є побудова антикорупційного комплаєнсу.

Удосконалені підходи щодо організації антикорупційного комплаєнсу як системи протидії корупції на підприємстві, спрямованого на мінімізацію корупційних і репутаційних ризиків, що виникають унаслідок порушення співробітниками професійних та етичних вимог, установлених внутрішніми документами та антикорупційним законодавством, що в кінцевому рахунку зміцнює економічну безпеку суб'єкта господарювання.

У третьому розділі «Розробка та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання» запропонована стратегія мінімізації корупційних ризиків, яка включає планування оцінки ризиків, виявлення, аналіз та саму оцінку корупційних ризиків, а також заходи реагування на оцінені ризики; розглянуті та запроваджені підходи до побудови «карт корупційних ризиків» суб'єктів господарювання, що включає результати оцінки основних бізнес-

процесів на ймовірність і вплив корупційних ризиків, визначення відповідальних осіб, джерел ризиків та ступінь контрольованості.

Запропонована модель стратегії включає взаємопов'язані ключові складові: планування оцінки корупційних ризиків, виявлення та попередній аналіз, безпосередньо оцінку корупційних ризиків, реагування на корупційні ризики, моніторинг та корегування самої стратегії. Планування оцінки корупційних ризиків передбачає розуміння місії та контексту суб'єкта господарювання, що дозволяє виявити та зрозуміти, що або хто може впливати на корупційні ризики. Наступна складова запропонованої стратегії пов'язана з виявленням та аналізом корупційних ризиків через окремі бізнес-процеси.

Наступним етапом при реалізації запропонованої стратегії є оцінка корупційних ризиків, яка включає оцінку ймовірності та наслідків дії, а також оцінку рівня таких ризиків. Для виявлених загроз корупційного вчинку необхідно визначити їх ймовірність, тобто потенційну можливість скористатися чинником корупції для здійснення корупційного вчинку, ураховуючи ефективність існуючих заходів контролю та протидії корупції. Наслідки дії корупційних ризиків рекомендовано оцінювати за фінансовими втратами, репутаційними втратами, а також за передбаченою законом відповідальністю. Рівень корупційного ризику оцінюється через зіставлення ймовірності та наслідків, для цього використовується матриця оцінки рівня корупційних ризиків.

За результатами аналізу та оцінки корупційних ризиків складені карти корупційних ризиків, які містять інформацію про корупційні ризики за бізнес-процесами, джерела корупційного вчинку, відповідальні особи, існуючі заходи контролю, рівень ймовірності та наслідків, а також загальний рівень ризику. Розроблені карти допомагають визначити пріоритетність корупційних ризиків при розробці плану протидії корупції.

Етапи останніх складових запропонованої моделі стратегії передбачають вибір варіантів реагування на оцінені корупційні ризики,

визначення залишкових ризиків, необхідних ресурсів для запровадження заходів мінімізації ризиків, розробку плану протидії корупції та моніторингу виконання.

План протидії корупції узагальнює результати процесу оцінки корупції та заходів реагування, а також визначає необхідні ресурси, відповідальні особи, терміни впровадження. Мета плану зі зниження ризиків полягає в зменшенні або усуненні виявлених корупційних ризиків та підвищенні рівня етичної поведінки працівників суб'єкта господарювання. Після визначення заходів зі зниження корупційних ризиків має бути запропоновано пріоритетні заходи (відповідно до ступеня корупційного ризику), виконавців з управління ризиками (відповідальні процесів, які повинні виконувати заходи щодо зниження ризиків) та терміни їх реалізації.

Таким чином, запропонована стратегія дозволяє оцінити корупційні ризики в діяльності суб'єктів господарювання, які впливають на подальший розвиток, та розробити й запровадити заходи з мінімізації. Для мінімізації корупційних ризиків у загальному вигляді необхідно забезпечити моніторинг конфлікту інтересів, запроваджувати механізми оцінки корупційних ризиків і здійснювати контрольну діяльність у кожному бізнес-процесі.

Ключові слова: стратегія, економічна безпека, суб'єкти господарювання, корупція, корупційні ризики, оцінка, мінімізація, комплаєнс, план протидії корупції, заходи контролю, комунальні підприємства водопостачання та водовідведення.

ABSTRACT

Georges AL Jammal. Strategy of Corruption Risk Minimization in Providing Economic Security of Business Entities. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of candidate of economic sciences, specialty 21.04.02 - economic security business entities. – O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, 2019.

The thesis is devoted to the important scientific problem solution for the strategy of corruption risk minimization in providing economic security of business entities.

In the current conditions of European integration of Ukraine, the issue of effective counteraction to corrupt practices in the system of economic security of the enterprise is increasingly becoming a prerequisite for the maintenance and continuation of reforms in Ukraine at the expense of international financial support. Domestic businesses, regardless of their size, are constantly faced with corruption, especially in business-government relations, mainly in business licensing, taxation, and customs. The level of corruption is 4-10% of the company's turnover, and some companies are losing business because of the corruption of their competitors. Studies on combating corruption, which examine the role of governmental (non-governmental) organizations and businesses, in particular small and medium enterprises, make it possible to argue that big business is the cornerstone of corruption, since small and medium enterprises are forced to use corruption schemes to avoid bankruptcy, and large - to earn extra profits. To address this problem, it is necessary to develop and implement a system for the prevention of corruption, which should be based on recognized international anti-corruption standards. The main element of such a system is the development and implementation of a strategy for minimizing corruption risks in the system of economic security.

The first chapter "Theoretical principles of prevention and counteraction to corruption" explores current trends of corruption phenomena for world and Ukrainian business, problems of development of domestic business entities in the context of ensuring their economic security in the fight against corruption; the conceptual apparatus is clarified regarding the characteristics and content of the definition of "corruption"; The norms of international and national legislation in the field of fighting and combating corruption are researched. It is substantiated that the problem of corruption becomes urgent and needs to be addressed, as it is a significant obstacle to the development of domestic business at the expense of foreign investments, creates threats to economic security, and in this connection increases the risk of economic entities losing economic independence. It has been established that the lack of a unified understanding and multidimensional definition of the definition of corruption by scientists creates a large number of contradictions in relation to effective ways of combating it, creation of mechanisms for counteraction and protection against corruption. It is proved that for today corruption and its manifestations are a complex social phenomenon that extremely negatively affects all aspects of socio-economic and political development of the state and business, threatens the realization of the principles of the rule of law and social justice, undermines the foundations of democracy and violates human rights. As research has shown, many representatives of the world and Ukrainian businesses do not have a well-considered policy of combating bribery and corruption. It is proved that there is a high interest of all business entities in having reliable information, techniques and methods for solving the problem of corruption manifestations at all levels of the company's operation. Anticorruption measures are extremely important given the significant deepening of international cooperation, especially after the signing of the agreement between Ukraine and the European Union, and priority for those Ukrainian enterprises with foreign business partners or investors.

In the second chapter "Information and analytical and methodological provision for assessing the state of economic security of communal enterprises of

water supply and drainage system" various methodological approaches to assessing the level of economic security of economic entities are considered, tools for assessment and ways to improve the economic security of water supply and sewage enterprises are developed, methodological approaches to the construction of anticorruption compliance in the system of economic security management of domestic business entities.

The arsenal of methodological approaches to assessing the level of economic security of an entity is quite broad and allows us to determine the characteristics of both the functional components of security and the various directions of its activity. The peculiarity of the approach proposed in the work is the definition of not a specific generalized value of the level of safety, but the characteristics of its condition, and its diagnosis is carried out by various methods and using various indicator indicators, which does not exclude the generally accepted methodological approaches to the assessment of economic security of the enterprise, presented in the economic literature, but it can minimize their disadvantages and increase the integrity of the application. Thus, in the author's view, the compliance security, which is a significant part of the security system of business entities, must be included in the structure of economic security, ensuring compliance of internal documents with current legislative norms and compliance of internal business processes with internal normative legal acts.

The state of economic security of the five largest water supply and wastewater companies of Ukraine is analyzed: PJSC "Joint-stock company Kyivvodokanal", KP "Kharkivvodokanal", KP "Dniprovodokanal", Lviv city KP "Lvivvodokanal", KP "Mariupol VUVKG". The components of the information security and the level of economic security at the investigated enterprises were determined. On the basis of the obtained data, there are clearly observed unstable tendencies of the level of economic security of communal enterprises of water supply and drainage for the analyzed period and for all functional components. According to the results of calculations, it is clear that at present the water utilities and waste water utilities surveyed are in a critical state of economic security, have

insufficiently high labor productivity, inefficiently use resources, are unable to work efficiently, fully utilizing their production, financial, personnel and other potentials. For most enterprises, the "low" level of security was characterized, which makes it impossible to continue functioning, although, given the growing level of hostility in the environment, it requires improved management of the process of securing economic security. Based on the assessment of the level of economic security, the company developed and presented ways to improve the economic security of the investigated enterprises. The main focus is to build an anti-corruption compliance.

Improved approaches to organizing anti-corruption compliance as a counteraction to corruption in an enterprise aimed at minimizing corruption and reputational risks that arise as a result of employee violations of professional and ethical requirements established by internal documents and anti-corruption legislation, which ultimately strengthens the economic security of the business entity.

In the third chapter "Development and implementation of the strategy of minimization of corruption risks in the system of ensuring economic security of economic entities" a strategy for minimizing corruption risks is proposed, which includes risk assessment planning, detection, analysis and the same assessment of corruption risks as well as measures to respond to assessed risks; considered and implemented approaches to constructing "corruption risk maps" of business entities, which includes the results of the assessment of major business processes on the probability and impact of corruption risks, identification of responsible persons, sources of risks and degree of control.

The proposed strategy model includes interconnected key components: planning of corruption risk assessment, detection and preliminary analysis, direct evaluation of corruption risks, response to corruption risks, monitoring and adjustment of the strategy itself. Planning for the assessment of corruption risks involves understanding the mission and context of the entity, which allows you to identify and understand who or who can influence corruption risks. The next

component of the proposed strategy is the identification and analysis of corruption risks through individual business processes.

The next stage in the implementation of the proposed strategy is the assessment of corruption risks, which includes the assessment of the likelihood and consequences of the action, as well as an assessment of the level of such risks. For the identified threats of corruption, it is necessary to determine their probability, that is, the potential opportunity to take advantage of corruption as a corrupt act, taking into account the effectiveness of existing control and anti-corruption measures. The consequences of corruption risks are recommended for financial losses, reputational losses, as well as for liability under the law. The level of corruption risk is assessed by comparing probabilities and consequences, using a matrix for assessing the level of corruption risks.

According to the results of analysis and assessment of corruption risks, corrupt risk maps are compiled containing information on corruption risks in business processes, sources of corruption, responsible persons, existing control measures, probability and consequence rates, as well as the overall level of risk. The developed maps help to determine the priority of corruption risks in developing a plan to combat corruption.

The stages of the latest components of the proposed strategy model include choosing options for responding to estimated corruption risks, identifying residual risks, required resources for risk mitigation measures, developing an anti-corruption plan, and monitoring implementation.

The anti-corruption plan summarizes the results of the corruption assessment and response process, as well as identifies the necessary resources, responsible persons, timelines for implementation. The purpose of the risk reduction plan is to reduce or eliminate the identified corruption risks and increase the level of ethical behavior of the employees of the business entity. After identifying measures to reduce corruption risks, priority actions (according to the degree of corruption risk), risk managers (responsible processes, which must take measures to reduce risks) and timing of their implementation should be offered.

Thus, the proposed strategy allows us to assess corruption risks in the activities of business entities that affect further development, and to develop and implement measures to minimize. In order to minimize corruption risks in general, it is necessary to monitor the conflict of interests, introduce mechanisms for assessing corruption risks and carry out control activities in each business process.

Keywords: strategy, economic security, business entities, corruption, corruption risks, assessment, minimization, compliance, anti-corruption plan, control measures, enterprises of water services.

Список опублікованих праць здобувача

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Georges Al Jammal, T. Momot, V. Torkatiuk. Preventing and combating corruption in corporate enterprise. *Комунальне господарство міст. Серія: економічні науки*. Харків. 2016. Вип. 129. С. 29-34.

2. Georges Al Jammal, Vashenko O.M. Development of an international cooperation in an anti-corruption activities as a push to reduce the background of corruption phenomenon in Ukraine. *Вісник Запорізького національного університету : Збірник наукових праць. Економічні науки*. 2017. – С. 150-158.

3. Жорж Аль Жаммаль, Пушак Я.Я. Корупційні ризики у діяльності суб'єктів господарювання: виявлення, оцінка, мінімізація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*. 2018. – С. 236-247.

Наукові праці у виданнях іноземних держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних

4. Georges Al Jammal, T. Momot, G. Shapoval. Corporate Culture as a Way of Preventing and Combating Corruption in Corporate Enterprise. *Collection of scientific articles: Problems of Development Modern Science: Theory and Practice*. 2016. – Pp. 245-248.

5. Жорж Аль Жаммаль. Шляхи мінімізації корупційних ризиків в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 27. – С. 110-114.

6. Georges Al Jammal, V.O. Timofeev. Corporate governance as an anti-corruption instrument of corporate enterprise. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018, Вип. 3, Т.1 (258). – С. 7-10.

Праці апробаційного характеру

7. George Al Jammal, T.V. Momot, B.B.Kraivskiy. Corruption and Corporate Governance: Informational and Analytical Provision // Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання: матер. VI міжнар. наук-практ. конф. (Харків 26-27 жовтня 2017 р.). Харків: ХНУМГ імені О.М. Бекетова, 2017. С.20-22.

8. AL Jammal, Mizik I., Kuznetsova N. Anti-corruption and bribery defence regulation: FCPA experience // Актуальні проблеми економіки та менеджменту: теоретичні і практичні аспекти: матер. V міжнар. наук-практ. конф. (м. Хмельницький - смт Сатанів, 12-14 травня 2017 р.). м. Хмельницький - смт Сатанів, 2017. С. 5-8.

9. Georges AL Jammal Anti-Corruption Measures of Corporate Enterprises // Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки: збірник матеріалів III міжнар. наук-практ. Інтернет-конференції (м. Одеса 26-27 квітня 2018 р.). Одеса: ОНЕУ, 2018. С. 246-249.

10. Жорж Аль Жаммаль. Оцінка корупційних ризиків в діяльності підприємств // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Львів, 19 квітня 2018 р.). Львів: Ліга-Прес, 2018. С.118-119.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	11
1.1 Поняття корупції та її прояви.....	11
1.2 Сучасні тенденції прояву корупції для світового та українського бізнесу.....	22
1.3 Норми міжнародного та національного законодавства в сфері боротьби та протидії корупції.....	36
Висновки до розділу 1.....	48
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ.....	50
2.1 Інформаційне забезпечення та методика оцінки рівня економічної безпеки підприємств	50
2.2 Оцінка та шляхи поліпшення стану економічної безпеки підприємств водопостачання та водовідведення.....	71
2.3 Місце антикорупційного комплаєнсу та методичні підходи до його побудови в системі забезпечення економічної безпеки підприємств	92
Висновки до розділу 2.....	102
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	105
3.1 Методичні підходи до виявлення та оцінки корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання.....	105
3.2 Порядок проведення оцінки корупційних ризиків та розробка стратегії їх мінімізації в діяльності суб'єктів господарювання.....	118

3.3 Реалізація стратегії мінімізації корупційних ризиків в системі забезпечення економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення	134
Висновки до розділу 3.....	154
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	160
ДОДАТКИ.....	183

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах європейської інтеграції України питання ефективної протидії корупційним проявам у системі економічної безпеки підприємства все частіше стають необхідною передумовою для підтримки та продовження реформ в Україні за рахунок міжнародного фінансової підтримки. Вітчизняні суб'єкти господарювання незалежно від їх розміру постійно стикаються з корупцією, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами головним чином, в бізнес-ліцензуванні, оподаткуванні та на митниці. Рівень корупції становить 4-10 % обороту компаній, а деякі компанії втрачають бізнес через корупційні дії конкурентів. Проведені дослідження з питань протидії корупції, у яких розглядається роль урядових (неурядових) організацій та бізнесу, зокрема малого та середнього, дають можливість стверджувати, що великий бізнес є рушієм корупції, оскільки малий і середній змушені застосовувати корупційні схеми, щоб небанкрутувати, а великий – щоб отримати надприбутки. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити та запровадити систему попередження корупційної поведінки, які повинні бути засновані на визнаних міжнародних антикорупційних стандартах. Основним елементом такої системи є розробка та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі економічної безпеки.

Проблеми економічної безпеки суб'єктів господарювання стали предметом системних та ґрунтовних досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних учених-економістів, зокрема загальнотеоретичним питанням вивчення економічної безпеки, оцінці її механізму її забезпечення присвячено роботи В. Бабаєва, П. Бубенка, З. Варналія, Н. Гавловської, В. Гапоненко, В. Геєця, Р. Дацків, В. Забродського, С. Ілляшенка, Г. Козаченко, О. Ляшенко, Т. Момот, Є. Овчаренка, С. Плотницької, Є. Рудніченка, Л. Шутенка, Ю. Щеглова та ін. Проблема аналізу поняття корупції присвячено ряд робіт закордонних учених А. Аслунда, Д.

Брінкенхоффа, К. Веллінгтона, А. Вілсона, Н. Воланіна, Н. Леффа, Д. Мюллера, Дж. Найа, Дж. Поупа, С. Роуз-Екермана, К. Фрідріха, Е. Фрішмана, А. Хайденхаймера, Б. Хіндеса, С. Хантінгтона та вітчизняних вчених, дослідників корупційних відносин і процесів Л. Андрущенко, М. Білинської, Т. Безверхнюка, Є. Вдовиченко, Д. Дзвінчука, Н. Липовської, В. Литвиненко, М. Месюк, А. Міхненко, О. Мусієнко, О. Настечко, С. Серьогіна, Н. Сорокіної, І. Хожила та ін. Відмічаючи фундаментальний характер теоретико-методологічних розробок, слід наголосити на відсутності комплексних досліджень із проблем розробки стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Зокрема, не приділено належної уваги дослідженню стану економічної безпеки підприємств з урахуванням дії корупційних ризиків, визначення основних напрямків поліпшення стану безпеки через розробку та впровадження стратегій мінімізації ризиків. Актуальність цієї проблеми, її теоретичне й практичне значення зумовили вибір теми, її обґрунтування та визначення мети й завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідних робіт Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова в межах державної бюджетної тематики: «Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи управління фінансово-економічною безпекою суб'єктів господарювання України в сучасних умовах: теорія, методологія, практика», етап 2 «Управління фінансово-економічною безпекою, інформаційно-аналітичне забезпечення та конкурентна розвідка: облік, аудит, оподаткування» (2017 р., номер державної реєстрації 0116U005339) – автором удосконалено концептуальний підхід до розробки стратегії мінімізації корупційних ризиків в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методичних положень та обґрунтування практичних рекомендацій

щодо розробки та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких завдань:

- дослідити теоретичні аспекти та систематизувати сучасні тенденції прояву корупції для світового та українського бізнесу з обґрунтуванням шляхів її часткового або повного подолання;
- проаналізувати норми міжнародного та національного законодавства в сфері боротьби та протидії корупції;
- узагальнити теоретичні положення та методичні підходи щодо інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання та на цій основі запропонувати параметри оцінювання рівня комплаєнс-складової в системі економічної безпеки;
- обґрунтувати та розробити науково-практичний підхід до побудови антикорупційного комплаєнсу в системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання;
- розробити методичний підхід до оцінювання корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання та обґрунтувати шляхи практичної реалізації;
- запропонувати стратегію мінімізації корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання з метою посилення економічної безпеки.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання шляхом впровадження розробленої стратегії мінімізації корупційних ризиків.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів розробки та впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дослідження стали наукові праці провідних вітчизняних учених і зарубіжних учених-економістів, законодавчі й нормативні акти України у сфері удосконалення

стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання щодо протидії корупції. Для розв'язання поставлених у роботі завдань використовувалися загальнонаукові й спеціальні *методи*: *абстрактно-логічний аналіз* – для теоретичного узагальнення й обґрунтування напрямів та результатів дисертаційної роботи; *порівняння* – для виявлення тенденції прояву корупції для світового та українського бізнесу; *системного аналізу* – для аналізу норм міжнародного та національного законодавства у сфері боротьби та протидії корупції; *таксономії* – для комплексної оцінки стану економічної безпеки суб'єктів господарювання; *експертні методи* – для оцінки корупційних ризиків у діяльності суб'єктів господарювання; *графічний метод* – для наочного зображення й схематичного представлення теоретичних і практичних результатів дослідження.

Інформаційно-правовою базою дисертаційної роботи є законодавчі й нормативно-правові акти України, матеріали Державної служби статистики України, фінансова звітність комунальних підприємств, інформаційно-аналітичні матеріали й науково-методичні розробки вчених, монографії та публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у створенні теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій із формування стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Основні результати проведеного наукового дослідження, що визначають його наукову новизну, полягають у наступному:

удосконалено:

стратегію мінімізації корупційних ризиків у системі управління економічною безпекою суб'єктів господарювання, яка на відміну від існуючих, базується на комплексі заходів з управління корупційними ризиками, що дозволяє визначити та оцінити ймовірність та масштаби наслідків корупційних порушень, оцінити заходи контролю та своєчасно відзвітувати керівництву суб'єкта господарювання;

підходи до визначення функціональних складових економічної безпеки суб'єктів господарювання, що поряд з відомими складовими враховують комплаєнс-безпеку, яка є ваговою частиною системи безпеки суб'єктів господарювання, що дозволяє оцінити відповідність внутрішніх документів актуальним законодавчим актам та відповідність внутрішніх бізнес-процесів внутрішнім нормативно-правовим документам;

інструментарій до оцінки рівня економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення із застосуванням таксономічного методу, який дозволяє об'єднати значний статистичний масив інформації до єдиного інтегрального показника рівня економічної безпеки, що сприяє отриманню більш об'єктивних результатів оцінки стану економічної безпеки підприємства;

підходи щодо організації антикорупційного комплаєнсу як системи протидії корупції на підприємстві, спрямованого на мінімізацію корупційних і репутаційних ризиків, що виникають унаслідок порушення співробітниками професійних та етичних вимог, установлених внутрішніми документами та антикорупційним законодавством, що наприкінці зміцнює економічну безпеку суб'єкта господарювання;

дістали подальшого розвитку:

алгоритм оцінки корупційних ризиків, який, на відміну від існуючих, включає визначення та оцінювання конкретних бізнес-процесів і основних операцій у діяльності суб'єктів господарювання, при реалізації яких існує висока ймовірність скоєння працівниками корупційних правопорушень як з метою отримання особистої вигоди, так і з метою отримання вигоди самим суб'єктом господарювання;

підходи до побудови «карт корупційних ризиків» суб'єктів господарювання, що включає результати оцінки основних бізнес-процесів на ймовірність і вплив корупційних ризиків, визначення відповідальних осіб, джерел ризиків та ступінь контрольованості.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що

сформульовані в дисертаційній роботі положення, висновки й пропозиції можуть бути використані під час впровадження стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, забезпечують підвищення якості й надійності управлінських рішень.

Алгоритм оцінки корупційних ризиків впроваджено КП «Харківводоканал» шляхом визначення та оцінювання конкретних бізнес-процесів і основних операцій у діяльності, при реалізації яких існує висока ймовірність скоєння працівниками корупційних правопорушень як з метою отримання особистої вигоди, так і з метою отримання вигоди самим суб'єктом господарювання (довідка № 035/2278 від 23.10.2017 р.). Науково-практичний інтерес викликає інструментарій оцінки рівня економічної безпеки із застосуванням таксономічного методу, що дозволив КП «Чугуїввода» проаналізувати складові економічної безпеки, розрахувати інтегральний показник її рівня та розробити пропозиції щодо підвищення рівня економічної безпеки та кращої організації системи протидії корупції на підприємстві (довідка № 05-26/161 від 6 12.01.2018 р.). Результати дослідження використовуються в навчальному процесі Харківського національного університету радіоелектроніки на кафедрі економічної кібернетики та управління економічною безпекою при формуванні навчально-методичного забезпечення та викладанні таких дисциплін, як «Сучасні методи забезпечення надійності персоналу», «Економічна безпека», а також при підготовці атестаційних робіт (акт від 28.12.2017 р.).

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, у якій автором особисто сформульовано теоретико-методичні положення і практичні рекомендації щодо розробки стратегії мінімізації корупційних ризиків у системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Висновки й результати дослідження автор одержав самостійно та виклав у наукових публікаціях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційному дослідженні використані

тільки ті ідеї та положення, які отримані автором особисто, про що вказано в переліку наукових праць, наведеному в авторефераті.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених (м. Львів, 2018 р.), III Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки» (м. Одеса, 2018 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання» (м. Харків, 2017 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки та менеджменту: теоретичні і практичні аспекти» (м. Хмельницький - смт Сатанів, 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані в 9 наукових працях, з яких 3 – статті в наукових фахових виданнях України, 3 – статті у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 3 тези доповідей у матеріалах конференцій. Загальний обсяг публікацій – 6,15 д. а., з них особисто автору належить 5,71 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (215 найменувань на 23 сторінках), 7 додатків на 26 сторінках, основний текст дисертації – 182 сторінки. Робота містить 17 таблиць та 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

1.1 Поняття корупції та її прояви

З моменту проголошення незалежності України поняття «корупція» набуло значного поширення у виступах та програмах політичних діячів і керівників держави, засобах масової інформації, а також вітчизняній економічній літературі. На сучасному етапі національна економіка переживає соціально-економічну кризу через загострення проблем, викликаних здебільшого корупцією та її проявами. Саме корупція визнана одним із найзагрозливіших явищ сучасності, що впливає на ефективність діяльності органів державної влади, гальмує економічний розвиток, несе загрозу багатьом елементам конституційного та суспільного ладу, а також економічній безпеці суб'єктів господарювання зокрема, та національній безпеці держави в цілому.

Аналіз законодавства, наукової та довідниково-термінологічної літератури дозволяє стверджувати, що поняття «корупція» сформувалося за давніх часів і розумілося загалом як хабарництво. Як свідчать окремі енциклопедичні словники, слово «корупція» походить від латинського «*corruptio*», що означає «псування», «розбещення», тобто може розумітися як розбещення окремих посадових осіб державного апарату, як соціальна корозія, що роз'їдає державну владу і суспільство в цілому [44, 169].

Найчастіше термін «корупція» застосовується по відношенню до бюрократичного апарату і політичної еліти. Характерною ознакою є конфлікт між діями посадової особи та інтересами її працедавця, або конфлікт між діями виборної особи та інтересами суспільства. Багато видів корупції аналогічні економічному шахрайству, що здійснюється посадовою особою, та відносяться до категорії економічних злочинів проти державної влади.

До корупції може бути схильна будь-яка людина, що володіє повноваженнями щодо розподілу якихось ресурсів, що їй не належать, на свій розсуд (чиновник, депутат, суддя, співробітник правоохоронних органів, адміністратор, екзаменатор, лікар, вчитель, співробітник підприємства тощо). Головним стимулом до корупції є можливість отримання економічного вигоди, зв'язаного з використанням владних повноважень.

Слід зазначити, що не існує чіткого визначення поняття корупції. Основні підходи до розуміння корупції можна звести до наступного:

- корупція розуміється як підкуп-продажність державних службовців;
- корупція розглядається як зловживання владою або посадовим становищем, здійснене з певних особистих інтересів;
- корупцію розуміють як використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб;
- корупція розглядається як елемент (ознака) організованої злочинності.

Проблемам аналізу поняття корупції присвячено ряд робіт вітчизняних та закордонних вчених, серед яких треба виділити праці М. П. Барана, Р. Й. Струтинського [5], Ю. М. Буравлева [14], С. Я. Кононенка [107], О. Я. Прохоренка [166], які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди. Дослідниками корупції як явища соціально-економічного характеру можна вважати В. Адріанова [2], Ю. В. Бардачова, І. П. Лопушинського [7], Л. Качковського [93], В. Чеплюка [190] та інших [202, 212, 2014]. Вони вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, яка має економічне підґрунтя. І. Керя [94], В. О. Мандибуря [121], С. О. Межений [123], М. І. Мельника [124], Ю. П. Мірошника [131], О. М. Москаленко [136], С. М. Серьогіна, О. В. Антонова, І. В. Хожило [176] тлумачать корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні

службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна тощо.

Аналіз міжнародно-правових документів також свідчить про існування різних підходів розуміння корупції. Так, у Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», розповсюдженій на VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинності (Гавана, 1990 р.), корупція визначається як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися в протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» [91]. Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією) формулює поняття корупції як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях» [148].

Таким чином, корупція – це складне соціальне (а за своєю суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів (інтересів третіх осіб), а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій та сприяння їм.

Основною ознакою корупції є протиправне використання тієї мінімальної частини владних повноважень, якими наділена особа, уповноважена на виконання функцій держави, з метою незаконного одержання певної особистої вигоди.

У більшості різних підходів щодо розумінні поняття «корупція» з них це поняття пов'язують з «порушенням етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися в протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» та «зловживанням державною владою для одержання вигоди в особистих цілях».

Міжнародні організації розглядають поняття корупції як соціальне явище, коли державні (недержавні) або інші особи, уповноважені на

виконання державних (управлінських, владних-розпорядницьких) функцій, використовують своє службове становище, статус і авторитет займаної посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи в групових інтересах.

Міждисциплінарною групою по корупції Ради Європи поняття «корупція» розглядається як: «будь-яке інше поводження осіб, яким доручене виконання визначених обов'язків у державному чи приватному секторі і яке веде до порушення обов'язків, покладених на них статутами державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента чи іншого виду відносин і має на меті одержання будь-яких незаконних вигод для себе й інших» [91].

У документах, підготовлених Секретаріатом ООН, корупція трактується як сукупність трьох класифікаційних груп кримінальних діянь: крадіжка, розкрадання і присвоєння державної власності посадовими особами.

В антикорупційному законодавстві більшості Європейських країн та США під поняттям «корупційні злочини» розуміються посадові злочини, і в першу чергу, хабарництво, використання службового становища, зловживання владою, вимагання, крадіжки та шахрайство (Кримінальні кодекси Німеччини, Франції, Італії та США) [115, 126].

У закордонній правовій теорії і практиці корупція нерідко визначається як несумісне зі статусом державного службовця корисливе діяння (у конституційному законодавстві США передбачений варіант відмови Президента від посади за вчинені дії корупційного характеру). До подібного роду діянь норми міжнародного права відносять: вимагання, шахрайство, неадресне використання службового статуту, «комерціалізацію» урядового сектора.

В той же час світова практика відрізняє корупцію від цивілізованого лобізму, що узаконений у багатьох західних країнах і має мету переконання

чиновників у рамках налагодженого й у цілому раціонального механізму прийняття рішень.

Конвенція про корупцію, у контексті кримінального права Ради Європи, охоплює такі акти корупції, як активний та пасивний підкуп посадових осіб держави та іноземних посадових осіб, парламентарів, посадових осіб міжнародних організацій, суддів та посадових осіб міжнародних судів, активна та пасивна «торгівля впливом», відмивання доходів, отриманих від корупції, використання рахунків для відмивання коштів, отриманих внаслідок корупції.

Статтею 6 Міжамериканської конвенції щодо боротьби з корупцією визначено такі види корупційних діянь [91]:

- спроба отримання або отримання, прямо чи опосередковано, урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або для іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

- пропозиція або надання, прямо чи опосередковано, урядовому чиновнику або особі, що здійснює публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

- будь-які дії або бездіяльність при виконанні своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

- шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок скоєння одного з вищезазначених діянь.

Враховуючи зарубіжний досвід законодавчого регулювання сфери запобігання і протидії корупції країн, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №

1700-VII. Цей Закон врахував недоліки всіх попередніх, що містили лише заходи відповідальності за корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією. В ньому наголошується, що протидія корупції включає широкий спектр заходів, спрямованих на зменшення її обсягів та обмеження впливу на соціальні процеси, усунення соціальних передумов корупції, причин і умов корупційних правопорушень [162].

Відповідно до ст. 1 цього Закону: «Корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [162].

Особи несуть відповідальність за корупційні, або пов'язані з корупцією правопорушення та притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку якщо у них були присутні ознаки [162]:

1. неправомірної вигоди – грошові кошти, або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають, або одержують без законних на те підстав;

2. потенційного конфлікту інтересів – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення, чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень;

3. одержання подарунку – грошові кошти, або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно, або за ціною, нижчою мінімальної ринкової;

4. правопорушення, пов'язане з корупцією – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною вище, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

5. приватного інтересу – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством, або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях;

6. реального конфлікту інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність, або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

У разі вчинення від імені та в інтересах юридичної особи її уповноваженою особою злочину самостійно, або у співучасті до юридичної особи у випадках, визначених кримінальним кодексом України, застосовуються заходи кримінально-правового характеру. Особа, яка вчинила корупційне правопорушення, або правопорушення, пов'язане з корупцією, однак судом не застосовано до неї покарання, або не накладено на неї стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави, або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Важливим вбачається те, що Законом України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР під корупцією розумілася лише

діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, то від 14.10.2014 р. під це поняття підпадає також відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей [25].

Корупція може бути викликана різними причинами, як чинниками, організаційно-інституційного та людського характеру. Так, до організаційно-інституційних чинників можна віднести недосконалість або прогалини у законодавстві; широта адміністративного впливу та дискреційні повноваження; нечітке визначення функцій, прав, обов'язків і відповідальності; поширеність практики безпосереднього контакту державних службовців з третіми особами; відсутність вимог обґрунтування рішень; тощо.

Якщо розглядати людські чинники, то до них можна віднести хибність мотивів; фінансові ускладнення; тиск або втручання зі сторони керівництва або третьої сторони; недостатнє усвідомлення корупційних вчинків та наслідків; конфлікт інтересів; тощо.

Загроза є типом корупційного вчинку, який може бути вчинений навмисно або ненавмисно при наявності чинників. Прикладами загроз корупційного вчинку, або типами корупційних вчинків, є:

1. Хабарництво: отримання особою в будь-якому вигляді винагороди (хабара) за виконання чи невиконання (бездіяльність) в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії чи бездіяльності з використанням наданої їй влади чи службового становища.

2. Розкрадання: умисне незаконне обернення певним способом чужого майна на свою користь або на користь інших осіб із корисливих мотивів з використанням посадового становища

3. Шахрайство: поведінка, націлена на обман або введення в оману фізичної або юридичної особи з метою особистої вигоди або вигоди третьої сторони.

4. Вимагання: примушування фізичної або юридичної особи сплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність.

5. Змова виникає за тих же умов, що і вимагання, проте відрізняється тим, що вигоду отримують обидві сторони, і полягає в здійсненні обуродки, що завдає збитку державі.

6. Зловживання: владою або посадовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень та інші посадові злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб.

7. Кумівство: перевага у наданні грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів наближеним особам, родичам, тощо.

8. Конфлікт інтересів: суперечність між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень.

9. Інше:

- використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах;
- необгрунтована відмова у наданні відповідної інформації;
- несвоєчасне надання інформації;
- надання недостовірної чи неповної службової інформації;
- неправомірне втручання з використанням посадового становища у діяльність інших державних органів чи посадових осіб з метою

перешкоджання виконанню ними своїх повноважень чи домагання прийняття неправомірного рішення.

Відповідно до національного законодавства, серед явищ, які підпадають під визначення корупції [162]:

- грошові хабарі;
- подарунки;
- примушування до обов'язкових платежів («благодійні внески», передплата видань, кошти на розвиток закладу, міста, на боротьбу за мир у всьому світі тощо);
- виконання робіт, надання послуг безоплатно або за заниженими розцінками;
- продаж майна, в т. ч. сприяння у продажі державного чи комунального майна за заниженими цінами;
- надання кредитів, позик на пільгових умовах, у випадках, коли це не передбачено законодавчими або іншими нормативно-правовими актами;
- надання пільг та переваг, не передбачених законодавством.

До корупції належать також супутні прояви, наприклад, приховування або перекручення інформації, штучне та неправомірне обмеження доступу до різного роду процедур (конкурси, аукціони, іспити тощо).

Корупція здебільшого, є однією з ознак організованої злочинності, зокрема економічної. Для безпечного функціонування тіньової економіки необхідний підкуп працівників правоохоронних і контролюючих органів, суддів, прокурорів, чиновників, політиків. Особливу небезпеку для економіки країни становить проникнення організованих злочинних угруповань у легальний бізнес і органи влади, злочинці можуть перетворюватися на владу, а представники влади можуть ставати злочинцями.

У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. при визначенні поняття організованої злочинності вказується на те, що корупція є одним із трьох основних засобів

(два інші – насильство і залякування), які дають можливість ватажкам організованій злочинності отримувати прибуток, контролювати території, зовнішні та внутрішні ринки, продовжувати свою злочинну діяльність і проникати у легальну економіку [147].

Форми прояву економічного аспекту корупції [141]:

1) злиття з владою, проникнення у владні та управлінські структури організованої злочинності, яка характеризується залежністю законодавчої та управлінської діяльності від вузькогрупових, корпоративних інтересів певних злочинних структур. Вона може проявлятися не лише у корисливих зловживаннях владою, а й у розкраданнях, інших економічних злочинах, з метою задоволення корпоративних інтересів партій, груп, матеріального забезпечення виборчого процесу тощо. Саме задоволення вузькогрупових інтересів як з корисливих, так із інших мотивів, найхарактерніше для корупції;

2) лобізм, протекціонізм, інвестування комерційних структур за рахунок держави, надання пільгових кредитів, незаконна приватизація держмайна, внески на політичні цілі, прихована участь державних службовців і депутатів у комерційній та підприємницькій діяльності та ін.

Корупція, як економічна проблема, породжена завдяки участі державних чиновників у комерційній діяльності для одержання особистого чи корпоративного прибутку; використанні службового становища для «перекачування» державних коштів та матеріальних цінностей у комерційні структури; наданні пільг для своєї корпоративної групи (політичної, національної, кланової та ін.) з відтягненням державних ресурсів; лобіюванні при прийнятті нормативних актів в інтересах певних угруповань тощо.

До негативних наслідків корупції в економіці дослідники відносять [14, 140]:

1) розширення тіньової економіки (зменшення надходжень до бюджету, втрата державою фінансових важелів управління економікою, загострення соціальних проблем через невиконання бюджетних зобов'язань);

2) порушення конкурентних механізмів ринку (зниження ефективності ринку, дискредитація ідей ринкової конкуренції - перемагає той, хто через корупційні зв'язки зміг отримати переваги, зменшення ефективності роботи приватних підприємств, підвищуються ціни за рахунок корупційних «податків»);

3) унеможливлення появи ефективних власників (непрозорість приватизації, штучні банкрутства державних підприємств сполучені з підкупом чиновників);

4) неефективне використання бюджетних коштів (розподіл державних замовлень та кредитів).

Таким чином, корупція дуже негативно впливає на усі сфери суспільного життя, а сфера економіки – це те середовище, заради якого посадові особи і вступають у корупційні зв'язки. Тому зворотній вплив корупції на економіку дуже небезпечний, так як вона знижує ефективність економічної політики держави, змушує приватний бізнес переходити в «тіньовий сектор», що є порушенням законодавства, та спотворює систему оподаткування і правила підприємницької діяльності в країні. Ці фактори насамперед і підштовхують сучасних підприємців вирішувати свої бізнес-питання поза правовим полем. У результаті економічні втрати від корупції набагато більші, ніж сумарна величина хабарів, яку сплачують приватні підприємці чиновникам та політикам. Отже, корупція в наш час приймає різноманітні форми, що свідчить про її поширеність як за кордоном, так і в Україні. Одним із важливих заходів протидії корупції та організованій злочинності є не тільки розробка досконалого законодавства, узгодження його з міжнародними нормативними правовими актами з цих питань, а й встановлення практичного міжнародного співробітництва.

1.2 Сучасні тенденції прояву корупції для світового та українського бізнесу

Підприємцями корупція досить часто сприймається як органічна складова ведення бізнесу, інструмент вирішення певних проблем на різних ринках. Передумовами такого стану і сприйняття корупції в бізнес секторі є множинні прояви корупції в державі. Так, кількість проявів корупційних злочинів на підприємстві знаходиться в прямопропорційній залежності від рівня корупції в середі в якій воно перебуває – країні та навіть області цієї країни.

Щороку в Україні грошові кошти, які необхідні для розвитку країни, втрачаються через різноманітні прояви корупції, що перешкоджають соціальному й економічному розвитку. Протягом останніх років практично у всіх національних та міжнародних дослідженнях бізнес-середовища акцент зроблено на поясненні впливу корупції на умови ведення бізнесу.

На сьогоднішній день, майже в кожній країні спостерігаються численні приклади корупційних діянь. Корупція була основною причиною відставок урядів Італії, вона ж була причиною зміни урядів Пакистану та Бразилії у 90-х роках. Але крім політичних наслідків корупція має й дуже серйозні економічні наслідки.

Корупція може мати руйнівний правовий, фінансовий і репутаційний ефект для компанії. У 2008 році компанія Siemens, одна з найбільших машинобудівних компаній в світі, в результаті судового розгляду під одному з найбільш резонансних випадків корупції в історії, заплатила штраф у розмірі \$ 814 млн. в Німеччині і ще \$ 800 млн. у кримінальних та цивільних санкцій США за недостовірний бухгалтерський облік суми в розмірі \$ 1,36 млрд., витраченої на дачу хабарів за кордоном. Ця подія суттєво підірвало репутацію національної економіки Німеччини. Загальна сума збитку склала 420 млн. Євро. Після скандалу було звільнено 230 менеджерів. Щоб реабілітуватися і відновити свою репутацію компанії знадобилися роки зусиль щодо належного забезпечення дотримання законів про боротьбу з

корупцією і надання всебічної підтримки глобальним ініціативам щодо протидії корупції [141].

Великий корупційний скандал стався в Іспанії в 2010 році. Правоохоронці заарештували 95 чиновників, яких звинуватили в отриманні хабарів і підкуп. Було встановлено, що всі вони використовували в особистих цілях муніципальні фонди. В цілому держава зазнала збитків у розмірі \$ 902 млн. [141].

У 2013 році була розкрита величезна корупційна мережа, суть якої полягала в тому, що військові і представники бізнесу отримували значні незаконні дивіденди від Сінгапурської компанії-підрядника. США оформила з цією компанією контракт на \$ 200 млн. за обслуговування американських кораблів в портах інших держав. Тільки в портах Таїланду вдалося встановити фінансових порушень на \$ 9 млн. [141].

У 2015 році в результаті корупційного скандалу в ФІФА було заарештовано кілька впливових чиновників. Слідчі заявили, що ряд чиновників займалися відмиванням грошей і отриманням незаконних дивідендів від такого виду діяльності у сумі \$150 млн. протягом 24 років. Керівництво загрузло в корупції, а спортсмени в допінгових скандалах.

Згідно з дослідженням аудиторської компанії «Ernst&Young», топ-менеджмент підприємств у всьому світі менше, ніж підлегли, схильні відвідувати тренінги з питань боротьби з хабарництвом та корупцією (38%) або брати участь в оцінці ризиків в рамках боротьби з хабарництвом та корупцією (21%) [93]. Це тривожний сигнал, враховуючи, що керівники підприємств регулярно стикаються з обставинами, що є незаконними. 20% топ-менеджерів заявили, що колись мали пропозицію дати хабар – з 10% отримували пропозицію прийняти певну грошову винагороду. Негативним є той факт, що 11% керівників вищої ланки, які диктують модель поведінки, вважають, що спотворення фінансових показників можна виправдати, якщо це допомагає бізнесу вижити в умовах економічного спаду.

Компанії України все частіше стикаються з корупційними проявами, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами, незалежно від розміру компанії. Рівень корупції становить 4 – 10% обороту компанії, а частина компаній втрачала бізнес через корупційні дії конкурентів [93].

Проведені дослідження з питань протидії корупції, в яких розглядається роль урядових та неурядових організацій, роль бізнесу, зокрема малого та середнього, дають можливість стверджувати, що великий бізнес є рушієм корупції, оскільки малий і середній дає хабарі, щоб вижити, а великий – щоб отримати надприбутки. Доказ цього твердження представила міжнародна правозахисна громадська організація «Transparency International» (ТІ), яка починаючи з 1993 року, щорічно здійснює оцінювання рівня корумпованості 180 країн і регіонів світу за індексом сприйняття корупції (ІСК). Індекс розраховується за результатами опитування громадян, іноземців, підприємців і аналітиків, які проживають в досліджуваній державі. Рівень корупції оцінюється за шкалою від 0 до 100 балів, у якій 0 означає тотальну корумпованість держави, а 100 – фактичну відсутність корупції. Мета проведення оцінки та складання рейтингу – домогтися більшої прозорості та підзвітності влади. Отже, як свідчать результати дослідження ТІ, Україна щороку посідає останні місця в рейтингу. У 2010 році за показником корумпованості серед 178 країн Україна посіла 134 місце поруч з Того і Зімбабве. У 2011 році серед 183 країн Україна зайняла 152 місце (23 бала зі 100 можливих). У 2012 та 2013 роках і серед 176 країн світу Україна посіла 144 місце [151]. У 2014 році країна посіла 142 місце серед 177 держав, охоплених дослідженням, тобто залишилась у групі «підвищеного ризику» разом з Камеруном, Іраном, Нігерією, Центральною Африканською Республікою та Папуа Новою Гвінеєю.

За даними СРІ у 2015 році рейтинг України за рівнем корумпованості залишився практично незмінним - 27 балів з 100 можливих. Трійкою лідерів у найвідомішому світовому антикорупційному рейтингу СРІ 2015 року є Данія, Фінляндія та Швеція із 91, 90 і 89 балами відповідно.

Найкорупційнішими країнами світу є Північна Корея та Сомалі із 8 балами. «Колегами» України за ганебним антикорупційним індексом 27 балів є Іран, Камерун, Непал, Нікарагуа і Парагвай. Більше двох третин з 168 держав, охоплених Індексом в 2015 році, набрали менше 50 балів по шкалі від 0 (найвищий рівень сприйняття корупції) до 100 (найнижчий рівень сприйняття корупції). [151].

Для наочної демонстрації на рис. 1.2 представлена динаміка рівня корупції за останні 10 років. Середній індекс корупції за останні 22 роки в Україні складає - 22,00 бали. В 2016 році було зафіксовано найбільше порогове значення - 29,00 бали. Найнижче значення індексу корупції складало 15,00 балів в 2000 році.

В Україні триває реформа децентралізації, і як результат – більше влади та фінансових ресурсів делеговані на рівень муніципалітетів, для зміцнення місцевого самоврядування. Це є ризиком для збільшення корупції на локальному рівні. Тому дуже важливим на даному етапі є підвищення прозорості міст, адже без цього вся користь від децентралізації може бути нівельованою.

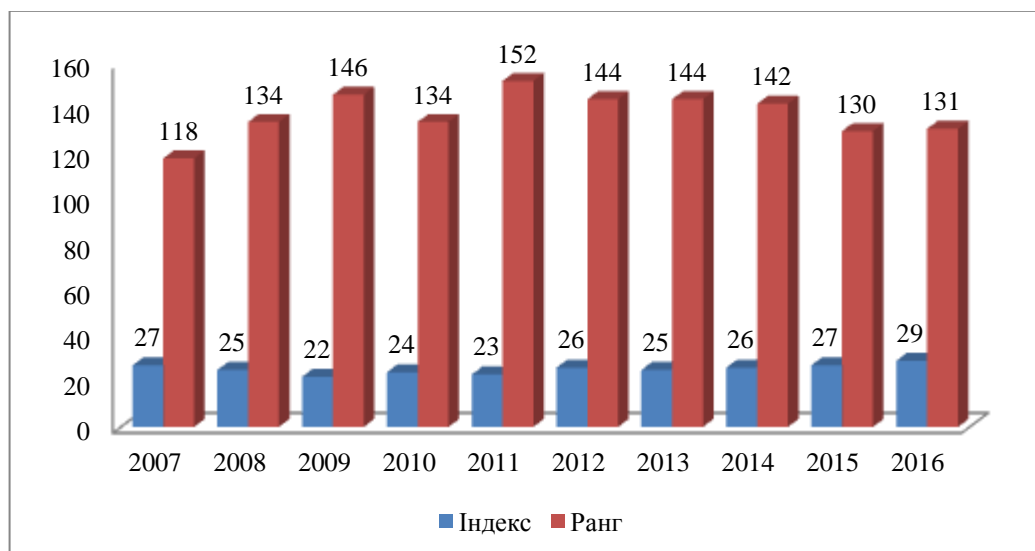

Рис.1.1. Місце України у світовому рейтингу «Transparency International» за показником корумпованості

У 2018 році Україна дещо покращила свої показники. Її результат – 32 бали та 120 місце серед 180 країн. Таким чином Україна здобула ще 2 бали та піднялася на 10 місць (результат за 2017 рік – 30 балів, 130 місце).

Рейтинг по містах представлений на рис. 1.2. [88, 90]

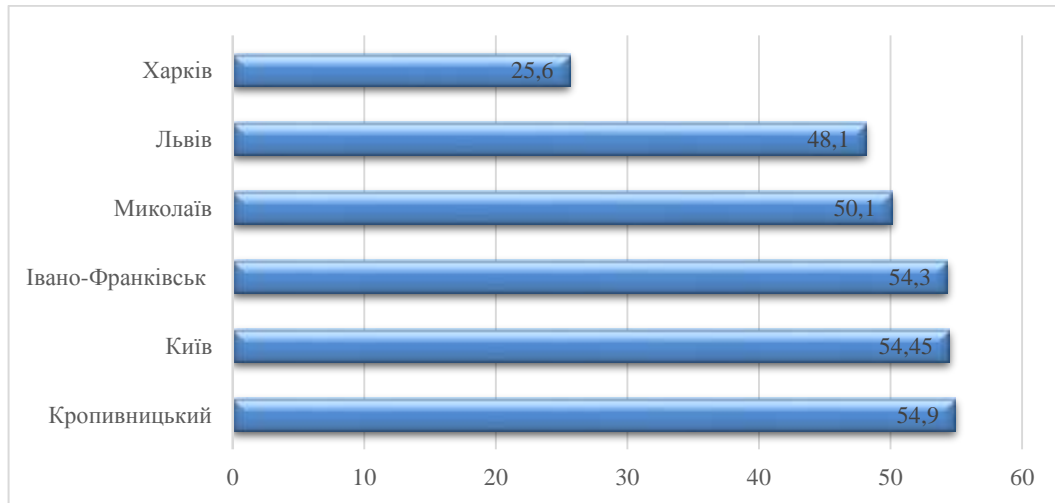

Рис. 1.2. Рейтинг корупції по містах України

Найпрозорішими містами України є Кропивницький, Київ та Івано-Франківськ. Такими є результати пілотного аналізу прозорості та відкритості міст, який провели Transparency International Україна спільно з Інститутом Політичної Освіти. Експерти дослідили 25 обласних центрів, а також Маріуполь, Северодонецьк і Білу Церкву. За рівнем прозорості Кропивницький отримав 54,9 балів зі 100, Київ – 54,45, а Івано-Франківськ – 54,3. У п'ятірку лідерів також увійшли Миколаїв і Львів із 50,1 і 48,1 балами відповідно [88, 90].

Харків знаходиться в п'ятірці найкорумпованіших міст. Дослідження демонструє, що навіть рекордсмени з прозорості отримали тільки половину зі 100 можливих балів. Це означає, що в цілому прозорість міст України залишає бажати кращого.

Здійснити невелике зростання ІСК Україні вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та появі руху викривачів корупції. Зволікання із реальним покаранням хабарників, а також збільшення корупційної складової у відносинах бізнесу та влади не дають Україні зробити рішучий крок уперед за індексом сприйняття корупції. Показники цього річного індексу підтверджують, що рушійною силою змін в Україні є самі громадяни: громадські організації, журналісти – розслідувачі, викривачі корупції. Саме вони контролюють посадовців, під їхнім тиском справи проти корупціонерів при владі доходять до суду.

Основними проблемами ділових кіл України у звіті називаються монополізація бізнесу, неможливість довгострокового планування бізнесу, а також його окупація державними корупціонерами, корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів. Такий стан справ не сприяє входженню України в європейські транснаціональні структури, практично робить неможливим закріплення українських компаній на європейському ринку, гальмує виробничу кооперацію і т.д.

В сучасному українському бізнес-середовищі корупція стала внутрішнім елементом та невід'ємною його частиною. Розвиток бізнесу в Україні відбувається таким чином, що тісний корупційний взаємозв'язок між владою та бізнесом призводить до їхнього зрощування, як на національному рівні, так і на регіональному рівнях.

Корупція в бізнесовому середовищі має два аспекти: корупція у стосунках з державними органами та установами (стосунки бізнес-влада) та корупція у приватному секторі (стосунки бізнес-бізнес). Не дивлячись на те, що кримінальна відповідальність за службові злочини передбачена для посадових осіб приватного права досить давно, корупція у приватному секторі як окреме явище почало розглядатися в Україні після приєднання до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції

ООН проти корупції, які передбачають введення окремої кримінальної відповідальності за корупцію в приватному секторі.

Корупція у бізнесі має свої, притаманні тільки для цієї сфери форми, які полягають у не добросовісних відносинах між суб'єктами господарської діяльності недержавної форми власності. Основні прояви та наслідки корупції зображені на рис. 1.3.

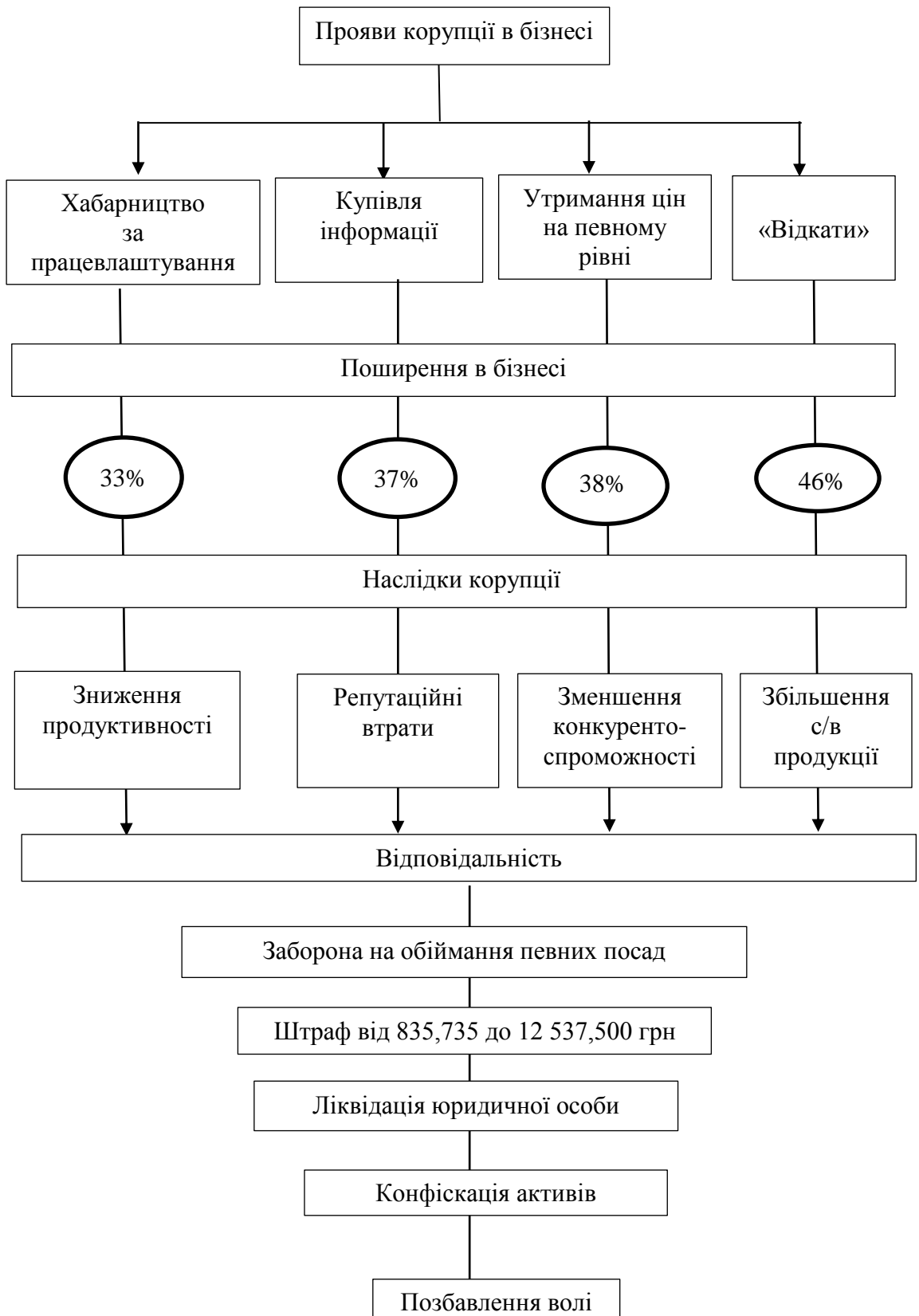

Рис.1.3. Основні прояви на наслідки корупції в бізнесі

Оскільки підприємці не завжди готові розкривати усі методи ведення бізнесу, а суб'єкти фізичних осіб приватного права вже доволі давно є суб'єктами відповідальності за службові злочини, питання щодо форм та поширеності корупції у бізнесі ставилися правоохоронцям, які спеціалізуються на виявленні та розслідуванні злочинів у сфері економіки.

За оцінками правоохоронців в бізнесі найбільш часто застосовують такі форми корупції як хабарі за працевлаштування (33%), купівля комерційної інформації про конкурентів (37%), змови щодо утримання цін на (38%), купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%); «відкати» (46%) [94].

Існує декілька видів хабарів за працевлаштування [12]:

- Хабар за реальне працевлаштування. Керівник підприємства або інша особа, що приймає рішення, приймає хабара (зазвичай в грошовій формі) за працевлаштування на власне підприємство.

- Працевлаштування як відповідь на послугу/купівля впливу. Поширена ситуація, коли керівник підприємства влаштовує родича/знайомого чиновника/впливової особи, що може якимось чином впливати на бізнес компанії. Але така форма корупції може розглядатися скоріше як корупція у відносинах бізнес-влада.

- Хабар за фіктивне працевлаштування, поширений у таких випадках: працевлаштування для нерозривного трудового стажу; небажання реєструватися в якості безробітного (репутаційні втрати), працевлаштування напередодні виходу на пенсію для збільшення розміру пенсії; працевлаштування для отримання довідки про нібито отримання доходів (для отримання кредиту, візи тощо);

Купівля комерційної інформації щодо діяльності конкурентів зазвичай здійснюється для отримання інформації, що потенційно надає переваги компанії-покупцю. Подібні форми корупції розрізняються за видами інформації, що купується:

- Інформація щодо організації бізнес-процесів (прийняття управлінських рішень, структура компанії, організація виробництва тощо);

- Технологічна інформація (інформація про технологічні процеси, науку, виробничі потужності, обладнання тощо);
- Плани (фінансові, виробничі, маркетингові, організаційні тощо);
- Фінансова інформація (розмір прибутку компанії, маржа по продажах певних продуктів, інформація щодо кредитів компанії, наявність дебіторської заборгованості, ціноутворення, розмір заробітних плат тощо);
- База даних клієнтів та партнерів – покупців та постачальників (контактна інформація, прибутковість, умови співробітництва тощо);
- Маркетингова (щодо розвитку продуктової лінійки, виходу на інші ринки, проведення рекламної кампанії, позиціонування продуктів тощо);
- Інформація щодо тендерних пропозицій. Переважна більшість такої інформації відноситься до комерційної таємниці, за розголошення і незаконне використання якої встановлено відповідальність, у тому числі й кримінальну, якщо такими діями заподіяно істотну шкоду.

«Відкат» – це особлива форма стосунків, яка поширена як у відносинах з державними установами, так і всередині приватного сектору. «Відкати» приймають різні форми і цей феномен виникає у випадку, коли відповідальна особа, яка розпоряджається певними ресурсами своєї компанії в межах своїх повноважень приймає рішення щодо здійснення закупівель/продажу товарів або послуг, отримує неофіційні платежі в обмін на співробітництво з певною бізнес-установою.

Найбільш поширеним благом у «відкаті» виступають готівкові розрахунки. Іноді, для зменшення ризику бути викритим, здійснюються перекази на банківську картку, перерахунки на підставну фірму, останнім часом набувають поширення застосування анонімних електронних систем платежів (на кшталт Webmoney). Також у формі «відкату» можуть виступати коштовні подарунки, персональні знижки на певні товари (наприклад, якщо фірма, в якій працює «відкатоотримувач», здійснює гуртові закупівлі побутової техніки), більш м'які, приховані форми на зразок фінансування участі у конференції за кордоном (характерно для фармацевтичної галузі,

коли певна компанія-виробник ліків фінансує участь у конференції головлікаря медсуб'єкта господарювання).

Якщо «відкат» виплачується у грошовій формі, його розмір залежить від суми контракту і зазвичай визначається у відсотковому еквіваленті та може коливатися в діапазоні від 1-2% до 50-60%.

Розмір «відкату» зазвичай вищий, якщо угода здійснюється у монополізованій галузі (наприклад, якщо відсутній інший альтернативний покупець певних товарів, продавець змушений сплачувати більший «відкат», який виступає в якості умови співробітництва) або якщо важко розрахувати вартість послуг (наприклад, якщо мова йдеться про надання маркетингових, рекламних послуг, послуг з інформатизації, бізнес-консультування тощо). Найбільш поширені форми «відкатів»:

- комісія – закупівля здійснюється за завищеною ціною, різниця між ринковою ціною та ціною закупівлі сплачується менеджеру (який іноді ділиться «відкатом» із менеджером компанії- продавця)

- неліквід – здійснюється закупівля товарів, які зовсім або не повним чином відповідають вимогам компанії - закупника: прострочені, або пошкоджені тощо. Менеджер компанії - закупника отримує «відкат» за те, що приймає неліквідний товар;

- невігідні умови – закупівля здійснюється на невігідних умовах (наприклад, фірма отримувала товар із відтермінуванням оплати, а «про стимульований» менеджер із закупівель приймає рішення здійснити передоплату). Різновид - продаж здійснюється на невігідних умовах для компанії-продавця, а «відкат» отримує менеджер з продажу;

- дефіцитний товар – менеджер з продажу отримує «відкат» за продаж

- кредит без проблем - схема за участю банківської суб'єкта господарювання. Кредитний менеджер за винагороду «допомагає» отримати підприємцю кредит.

Змова щодо утримання цін на певному рівні фактично є порушенням антимонопольного (конкурентного) законодавства і за певних умов за такі дії

може наставати відповідальність. Однак, дана діяльність носить комплексний характер і при вчиненні таких дій на стадії прийняття відповідних рішень, мотивом відповідальної особи може бути підкуп з боку найбільш зацікавлених у цьому осіб.

Одним з корупційних ризиків є велика кількість та частота контактів підприємців з контролюючими, перевіряючими органами, органами ліцензування тощо. Корупційні ситуації виникають найчастіше саме з тими установами з якими підприємцям доводиться контактувати найбільше. Перелік даних установ зображений на рис. 1.4. [124]

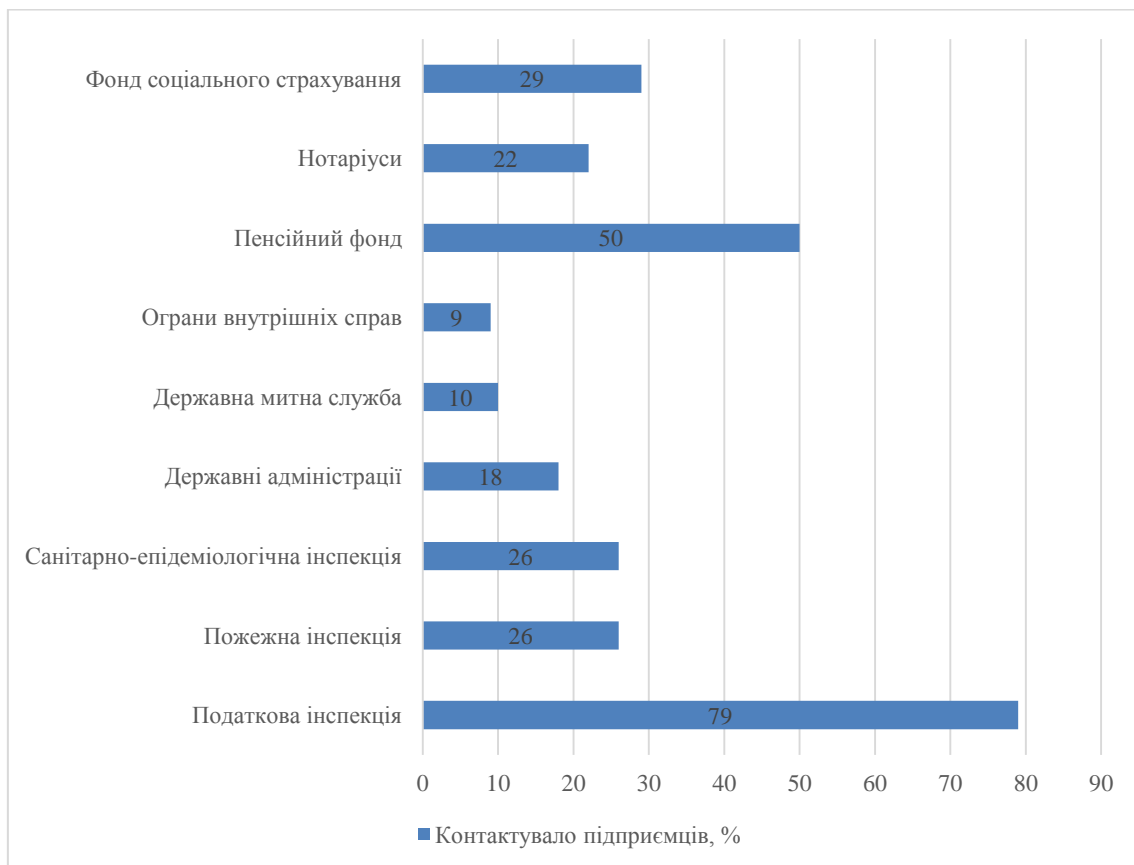

Рис.1.4. Корупційний контакт бізнесу з державними установами

Зусилля влади щодо боротьби з корупцією сьогодні здебільшого зосереджені на дерегулюванні підприємницької діяльності. Дійсно зменшення кількості контактів між підприємцями та посадовцями під час

отримання ліцензій, дозволів, реєстрації та закритті бізнесу зменшує ризик виникнення корупційних ситуацій. Але важливість дерегуляції не треба переоцінювати, найчастіше корупційні ситуації виникають не під час первісної стадії, скажімо реєстрації бізнесу, а під час реалізації наглядово-контрольних функцій відповідних установ, тобто під час проведення перевірки підприємницької діяльності.

Під час здійснення підприємницької діяльності бізнесмени у відносинах з державними органами та установами використовують різні типи корупції в залежності від ситуації, сфери діяльності, розміру бізнесу, наявності налагоджених зв'язків з посадовцями, що приймають рішення інших факторів тощо. Найчастіше використовуються блат зв'язки для отримання конкурентних переваг або пільг. В цьому випадку ініціатором корупційної ситуації виступає або безпосередньо бізнес або бізнес афілійований з відповідною посадовою особою. Такі види корупційних ситуацій найчастіше використовуються для отримання переваг в тендерах, закупівлях за рахунок державного бюджету, отриманні найпривабливіших місць під забудову тощо. Більш детально прояви корупції в бізнесі розкриті на рис. 1.5 [175].

Підсумовуючи результати можна констатувати, що корупція у приватному секторі економіки України вважається більш нормою, ніж виключенням. Корупція є глибоко укоріненою у бізнесову практику український підприємців, корупція в приватному секторі фактично є складовою бізнес-процесів. Про це свідчить поширеність корупційних практик та незаконних схем мінімізації витрат, які призводять до розквіту корупції і роблять її вигідною для підприємців та бізнесменів [150].

Рис. 1.5. Предмет корупційного контакту бізнесу

Причинами такого ставлення до корупції у приватному секторі є те, що умови ведення бізнесу на сьогоднішній день фактично спонукають підприємців вдаватися до корупційних практик. Це в першу чергу обумовлено недосконалістю законодавства та високим рівнем корумпованості контролюючих органів. З таких умов корумпованість відносин з державними органами переноситься і на відносини в середину

приватного сектору. Крім цього, інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності.

1.3 Норми міжнародного та національного законодавства в сфері боротьби та протидії корупції

Протягом останніх років світова спільнота виявляє посилений інтерес до прояву корупції, а іноземні фахівці та вчені докладають чимало зусиль для того, аби опанувати всі аспекти цього явища. Для корупції не існує державних та наукових кордонів, вона поглинає своїм впливом майже всі сфери життєдіяльності, тому вивчення її відбувається комплексно і послідовно на глобальному рівні. Увага передусім приділяється природі виникнення корупції як явища та виробленню інструментарію, завдяки якому можливо буде, якщо не подолати, то хоча б локалізувати та мінімізувати його масштаби та вплив на суспільство. У багатьох державах вдалося створити такі механізми, які обмежили вплив корупції масштабами, що не становлять серйозної небезпеки для нормального функціонування державного апарату. До країн, які створили ефективний механізм протидії корупції, можна віднести: Данію, Фінляндію, Нову Зеландію, Ісландію, Сінгапур, Швецію, Канаду, Нідерланди, Люксембург, Норвегію, Австралію, Швейцарію, Великобританію, Австрію, Ізраїль, США, Чилі, Ірландію, Німеччину та інші. Усі вони мають деякі особливості в організації антикорупційної діяльності, але спільними для них є вкладені зусилля щодо організації активної протидії корупційним проявам, створення відповідної правової бази та залучення громадських організацій до протидії корупційним проявам.

Другою країною в світі з найнижчим рівнем розвитку корупції є Фінляндія: авторитетна міжнародна організація Transparency International вже кілька років поспіль віддає їй почесні останні місця. У Фінляндії, втім, як і в

інших розвинених демократіях, чесна влада – це система взаємодії права, громадянського суспільства, традицій і цінностей нації.

Слід зауважити, що чесність влади не залежить від персоналій – ніхто з кандидатів на жодну з державних посад не може оголосити себе її гарантом, але всі політики зобов'язані дотримуватися чесності й справедливості. Важливу роль у цій країні відіграє рівень освіти нації. Освіченими людьми набагато важче маніпулювати – вони можуть читати закони, вони бачать, як працює суспільство та як зважають на їхні інтереси. Нарешті, ще один аспект фінських традицій – соціальний контроль. Фіни – нечисленна нація, тому приховати від сусідів нечесні доходи дуже важко.

У Фінляндії є муніципалітети, населення яких становить лише 200 осіб, але вони мають самоврядування. Така система є запорукою легітимності влади. Тому фіни не бояться її представників, наприклад, поліцейських. Люди не бояться політиків, і політики не бояться народу – вони всі почувуються членами одного громадянського суспільства [125].

Прикладом комплексної боротьби з корупцією є антикорупційна стратегія Нідерландів, яка включає такі процедурні та інвестиційні заходи, як:

- постійна звітність та гласність щодо виявлення корупції та обговорення наслідків – покарання за корупційні дії; щорічно міністр внутрішніх справ доповідає парламенту про виявлені факти корупції та вжиті заходи щодо покарання осіб, причетних до корупції;
- розробка системи моніторингу можливих місць виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і суворого контролю за діяльністю осіб, які там працюють;
- створення системи прав і обов'язків посадових осіб із визначенням міри відповідальності за порушення посадової етики та корупційні прояви;
- основною мірою покарання за корупційну дію є заборона працювати в державних організаціях та втрата всіх соціальних пільг, які надає державна служба, наприклад, пенсійного і соціального обслуговування;

- у всіх організаціях, зокрема у міністерствах, є служби внутрішньої безпеки, обов'язком яких є реєстрація та виявлення помилок чиновників, їх навмисних чи випадкових порушень діючих правил і відповідних наслідків таких порушень [169].

Ефективною є система організаційних і правових механізмів боротьби з корупцією в Італії, де у вирішенні цієї проблеми тісно взаємодіють громадські організації та державні суб'єкта господарювання. Парламент країни заснував спеціальну Генеральну Раду з боротьби з організованою злочинністю. Поряд з Генеральною Радою засновані окружні управління з боротьби з організованою злочинністю. Завданнями цього колегіального органу є: розробка стратегії боротьби з організованою злочинністю та визначення мети для кожного поліцейського формування окремо; раціоналізація ресурсів і коштів, виділених для організації боротьби з організованою злочинністю, а також періодична перевірка досягнутих результатів у їх зв'язку із встановленими напрямками діяльності та прийняття відповідних директив, спрямованих на усунення недоліків або неефективних дій. Причому вся діяльність є відкритою для політичних партій, об'єднань громадян, засобів масової інформації. Зазначений державний орган надає можливість участі у цій роботі інститутам соціального контролю. Нарешті, Італія є однією з небагатьох країн, яка відмовляється визнавати необхідність розсуду в розслідуванні. У країні встановлено верховенство обов'язкового провадження в усіх справах. Нерозслідування злочину також є злочином. Усі ці заходи є досить ефективними в механізмі протидії корупції Італії. Політикам важко блокувати суддівські розслідування, навіть коли розслідування зачепило вищих урядовців. Приклад тому – суд над багатьма вищими посадовими особами Італії, зокрема колишніми прем'єр – міністрами Андреотті, Краксі, Берлусконі.

Серед механізмів протидії корупції, що впроваджуються у Німеччині, варто виділити створення реєстру корумпованих підприємств. Суть такої практики полягає в тому, що приватну структуру, яку включено до подібного

реєстру, позбавляють можливості виконувати будь-які замовлення держави, вона автоматично стає об'єктом підвищеної уваги з боку правоохоронних органів. Цей експеримент реалізовано в одній із земель Німеччини та, за оцінками теоретиків і практиків, він призвів до позитивних результатів. Практика протидії корупції у Німеччині демонструє ефективність залучення громадськості до практичних дій по боротьбі з корупцією. Якщо говорити про так звану подяку, для державних службовців нормативною базою визначено можливість отримання подарунка, який коштує не більше 10 євро. Проте навіть в такому випадку державний службовець повинен доповісти про цей факт своєму керівництву, яке може прийняти відповідне рішення: залишити подарунок у співробітника, який його отримав, чи наказати йому в установленому порядку здати презент державі [126].

Сінгапурська стратегія боротьби з корупцією відрізняється строгістю й послідовністю, ґрунтуючись на «логіці в контролі за корупцією» [141]: «спроби викоринити корупцію повинні ґрунтуватися на прагненні мінімізувати або виключити умови, що створюють як стимул, так і можливість схилення особи до здійснення корумпованих дій». У момент отримання незалежності у 1965 р. Сінгапур був країною з високим рівнем корупції. Тактика його зниження була побудована на системі таких заходів: регламентації дій чиновників, спрощенні бюрократичних процедур, строгому нагляді за дотриманням високих етичних стандартів. Центральною ланкою стало автономне Бюро з розслідування випадків корупції, у яке громадяни можуть звертатися зі скаргами на державних службовців і вимагати відшкодування збитків. Одночасно з цим було підвищено незалежність судової системи (з високою зарплатою та привілейованим статусом суддів), введено економічні санкції за давання хабара або відмову від участі в антикорупційних розслідуваннях. Це поєднувалося з дерегулюванням економіки, підвищенням зарплат чиновників і підготовкою кваліфікованих адміністративних кадрів. На сьогоднішній день, Сінгапур займає лідируючі позиції у світі за рівнем корупції, економічної свободи та розвитку.

Значний досвід боротьби з корупцією накопичено у США. Організована злочинність тут уперше стала предметом обговорення на високому рівні ще у 1929 р., коли її вивченням займалася так звана Комісія Цікершема. З того часу ця проблема перебуває у центрі уваги комісій, комітетів і підкомітетів, що створювалися згідно з рішенням Конгресу чи президента, які в результаті довгого та ретельного вивчення різних аспектів боротьби з організованою злочинністю й корупцією розробляли рекомендації, що були покладені в основу федеральних законів. Важливим організаційним заходом, здійсненим урядом США, було створення у червні 1970 р. Національної ради по боротьбі з організованою злочинністю, головним завданням якої є розробка загальнонаціональної програми дій. Законодавство США передбачає обмеження ділової активності колишніх державних посадовців після звільнення з органів державної влади [141].

Яскравим прикладом «культури прозорості» є Південна Корея. Як інструмент організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж електронного урядування під назвою «OPEN» запустили в країні у 1999 р. Ця програма – це система контролю за міською адміністрацією з боку кожного, хто звертається до неї зі своєю заявою. В реальному часі можна дізнатися на якому етапі розгляд поданого звернення: коли воно було зареєстроване, хто конкретно займається цим питанням і коли можна чекати рішення. У випадку, якщо питання не має позитивного рішення, то обов'язково буде надана відповідь, з яких саме причин. В середньому веб-сайт «OPEN» щодня отримує понад 2500 звернень від громадян. Програма економить час, є зручною у використанні, система онлайн - контролю запобігає корупції, бо не передбачає особистих контактів з чиновникам і можливості передачі хабара, що могло б вплинути на розгляд справи. У програмі відкрито розглядаються ті сфери життєдіяльності, в яких найбільш поширена корупційна практика, а саме: питання будівництва й житлового господарства, забудови, навколишнього середовища, транспорту, промисловості, міського планування, соціального забезпечення,

адміністрування та пожежної служби. Кожен із цих напрямів роботи включає певний набір проектів. Наприклад, «Будівництво та житло» поділяється на проекти житлового будівництва, дозвіл на будівництво та контроль, проекти реконструкції будівель, проекти поліпшення екології мікрорайону, затвердження архітекторів, дозвіл на розміщення вуличної реклами. Програма «OPEN» стала ефективною у боротьбі проти корупції, багато країн світу перейняли корейський досвід, запустивши в себе схожі проекти.

Найбільш відомими антикорупційними законами, що мають екстратериторіальну дію, є Закон США про корупцію у зовнішньоекономічній діяльності (Foreign Corrupt Practices Act) 1977 року, відомий як FCPA, і Закон Великої Британії про хабарництво 2010 р. (UK Bribery Act) [141].

Дія американського FCPA розповсюджується на фізичних і юридичних осіб – як резидентів, так і нерезидентів США. Цей Закон застосовується щодо фізичних і юридичних осіб, які вчинили корупційні діяння на території США; юридичних осіб та їх дочірніх компаній, які здійснюють діяльність поза межами території США, якщо акції таких компаній розміщені на фондовій біржі США або якщо вони здійснюють незаконну виплату посадовій особі США. Американський закон містить положення, які забороняють корупційні дії (контроль за їх виконанням покладений на Міністерство юстиції США), а також положення про звітність і внутрішній контроль (компетенція Комісії США з цінних паперів).

Закон Великої Британії про хабарництво передбачає відповідальність за надання або пропозицію хабара, підкуп державних службовців іноземних держав; нездатність компанії запобігти хабарництву. Дія закону розповсюджується на будь-які корупційні діяння, вчинені на території Великої Британії, а також на діяння, вчинені особою, «яка має відношення до Великої Британії»: наприклад, фізичною особою, яка проживає у країні; юридичною особою, зареєстрованою у Великій Британії; суб'єктом господарювання, який здійснює діяльність на її території тощо. Дія закону

розповсюджується на компанії, які ведуть бізнес через представництва або дочірні компанії у Великій Британії; мають активи у Великій Британії; укладають договори на території цієї держави або договори, що мають відношення до Великої Британії; здійснюють іншу діяльність, що має прив'язку до території Великої Британії.

Таким чином, сфера дії американського FCPA і Закону Великобританії про хабарництво є настільки широкою, що їх можна застосувати щодо фізичних і юридичних осіб на території будь-якої держави. За корупційні діяння до відповідальності можуть бути притягнені особи, якщо порушення мало місце на території США чи Великої Британії, або якщо порушення вчинене поза межами території цих країн особою, що має певну «прив'язку» до юрисдикції США або Великої Британії (як-от громадянство, походження компанії, наявність банківських рахунків або акцій на міжнародній фондовій біржі тощо).

Дотримання стандартів міжнародних антикорупційних законів важливе для підприємств з огляду на мінімізацію корупційних ризиків. Крім того, українські компанії мають пам'ятати про те, що їх шанси на співпрацю з міжнародними партнерами залежать значною мірою від прозорості їх діяльності з точки зору антикорупційного законодавства. Адже міжнародні компанії, як правило, піддають своїх потенційних партнерів ретельній перевірці (у тому числі на дотримання вимог антикорупційного законодавства). Переваги врахування глобальних антикорупційних стандартів у бізнесі також очевидні для суб'єктів господарювання, які мають наміри створити спільне підприємство, взяти участь у злитті/поглинанні з іноземними компаніями або розмістити акції на фондових біржах в США чи Великій Британії [141].

В Україні у сфері протидії корупції зроблено досить багато, зокрема прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією, розроблено спеціальну антикорупційну програму, проголошено

курс на посилення протидії цьому явищу, запроваджено систематичне проведення організаційних заходів за участю керівників правоохоронних та інших державних органів з питань протидії корупції тощо [42, 158-165, 187]. Однак, ці та інші заходи, що здійснюються в державі та суспільстві, поки що не мали відчутних позитивних результатів.

Як зазначається в резолюції «Корупція у сфері державного управління», прийнятій VIII конгресом ООН із запобігання злочинності й поводження з правопорушниками (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.), «Проблеми корупції у державній адміністрації мають загальний характер і, не дивлячись на те, що вони особливо згубно впливають на країни з уразливою економікою, цей вплив відчувається в усьому світі» [148].

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, яку Україна підписала 11 грудня 2003 р. у м. Меріда (Мексиканські Сполучені Штати), містить офіційну вимогу до всіх органів державної влади на політичному та практичному рівнях попереджати і протидіяти корупції: «Кожна Держава – учасниця прагне періодично проводити оцінку відповідних правових документів та адміністративних заходів з метою визначення їх адекватності з позиції попередження корупції та боротьби з нею» [148].

Законодавство про відповідальність за корупційні правопорушення в Україні значною мірою відповідає міжнародним стандартам, про що свідчить звіт Групи держав проти корупції (GRECO) за результатами 3-го раунду оцінки України, затверджений у грудні 2013 року. Крім того, значним кроком вперед стало прийняття Закону України від 13 травня 2014 року № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» та його доповнень № 1700-VII від 14.10.2014. Зазначеним Законом істотно удосконалено вітчизняну систему запобігання і протидії корупції, зокрема щодо [162]:

1) криміналізації корупції:

- підвищено санкції для фізичних та юридичних осіб за кримінальні корупційні правопорушення шляхом введення як альтернативного виду покарання – позбавлення волі, що гарантуватиме для України можливість співпраці в рамках надання міжнародної правової допомоги, як це передбачено Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією;
  - встановлено юрисдикцію щодо злочинів, пов'язаних із хабарництвом, які вчиняються за кордоном нашими громадянами у співучасті з іноземцями;
  - встановлено відповідальність за підкуп осіб, які працюють у приватних компаніях в будь-якій якості;
  - надано чіткі визначення пропозиції та обіцянки неправомірної вигоди, що безумовно поліпшить діяльність вітчизняних правозастосовних органів та підвищить якість їх роботи;
  - поширено правила спеціальної конфіскації на всі корупційні злочини, зокрема у приватному секторі;
- 2) фінансового контролю стосовно майнового стану публічних службовців:
- запроваджено зовнішній контроль щодо декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, який здійснюватиметься податковими органами;
  - встановлено адміністративну та дисциплінарну відповідальність за подання недостовірних відомостей у зазначених деклараціях;
- 3) посилення гарантій захисту викривачів фактів корупції:
- перекладено обов'язок доказування у справах про застосування до інформаторів (викривачів) репресивних заходів на відповідача;
  - закріплено можливість інформувати про факти корупції анонімно, зокрема через спеціальні лінії для відповідних повідомлень;
  - передбачено обов'язок державних органів створити механізми для отримання та перевірки повідомлень про факти корупції (в тому числі анонімних);
- 4) мінімізації проявів корупції у юридичних осіб:

- передбачено обов’язок компаній розробляти і впроваджувати правила та процедури щодо виявлення та запобігання корупції;
- встановлено відповідальність юридичних осіб за незабезпечення здійснення антикорупційних заходів, якщо це призвело до вчинення корупційного правопорушення.

Закон України «Про запобігання корупції» передбачається кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та дисциплінарна відповідальність за вчинення корупційних або пов’язаних з корупцією правопорушень [162].

Кримінальним Кодексом України встановлено міри кримінальної відповідальності за вчинення корупційних або пов’язаних з корупцією правопорушень. Статті 364-370 встановлюють міри покарання за такі злочини, як [114]:

- зловживання владою або службовим становищем;
- перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу;
- службове підроблення;
- службова недбалість;
- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;
- незаконне збагачення;
- підкуп службової особи, юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми;
- підкуп особи, яка надає публічні послуги;
- пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі;
- зловживання впливом;
- провокація підкупу.

В Кодексі України «Про адміністративні правопорушення» статтями спеціальної глави 13-А за адміністративні корупційні правопорушення встановлена адміністративна відповідальність в формі штрафів та, в деяких випадках, конфіскації отриманого доходу за [161]:

- порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності,
- порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви),
- порушення вимог фінансового контролю,
- порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів,
- незаконне використання інформації,
- невжиття заходів щодо протидії корупції.

Ухваливши Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.10.2006 р., Україна взяла на себе зобов'язання про співпрацю з іншими країнами у питаннях викриття, протидії та боротьби з корупцією. У Законі «Про засади запобігання і протидії корупції» також проголошено, що Україна здійснює співробітництво у сфері запобігання і протидії корупції з іноземними державами і міжнародними організаціями, яке полягає, зокрема, у взаємному наданні країнами-партнерами міжнародної правової допомоги, здійсненні міжнародного обміну інформацією і т. д. (ст. 30 – 33 Закону) [162].

Визначення рівня імплементації міжнародних стандартів у сфері антикорупційної політики України здійснюється за такими індикаторами:

- виконання рекомендацій для України, наданих Групою держав проти корупції (GRECO), а також рекомендацій, наданих в рамках моніторингу Стамбульського плану дій з питань боротьби з корупцією Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії Організації економічного співробітництва та розвитку, імплементація Плану дій з лібералізації візового

режиму з ЄС у частині запобігання і протидії корупції та плану дій у рамках Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»;

- покращення значення індексу сприйняття корупції, опублікованого міжнародною неурядовою організацією Transparency International;
- досягнення високого рівня відповідності стандартам міжнародних ініціатив (ініціатив з прозорості видобувних галузей, будівельного сектора, індексу відкритості бюджету тощо).

Відповідно до норм Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» антикорупційна стратегія спрямована на досягнення таких результатів [163]:

1) створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі аналізу достовірних даних про корупцію, моніторингу виконання цих рішень та їхнього впливу на стан справ з корупцією незалежним спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики у партнерстві із громадянським суспільством, а також формування суспільної підтримки у подоланні корупції;

2) створення прозорих засад фінансування проведення виборів, діяльності політичних партій, усунення корупціогенних ризиків у діяльності виборних органів, посилення громадського контролю за їхньою діяльністю;

3) створення системи доброчесної та професійної публічної служби відповідно до міжнародних стандартів і кращого світового досвіду;

4) запровадження ефективних антикорупційних програм у центральних органах виконавчої влади, а також на державних підприємствах, забезпечення прозорості їхньої діяльності;

5) продовження реформування законодавства про державні закупівлі з метою усунення ризиків корупції та впровадження прозорої системи проведення державних закупівель;

6) реформування судової влади в Україні, усунення ризиків корупції у судочинстві та діяльності органів кримінальної юстиції;

7) усунення корупційних передумов ведення бізнесу, формування сприятливого для відмови від корупційної практики бізнес-клімату та нетолерантного ставлення бізнесу до корупції;

8) реалізація права осіб на доступ до інформації, забезпечення відкритості суспільно необхідної інформації, яка може використовуватися для виявлення і припинення корупційної практики, дієвий державний контроль за реалізацією відповідного законодавства;

9) створення системи інструментів, які дадуть змогу ефективно виявляти та розслідувати корупційні злочини, конфісковувати майно, яке було предметом злочинної діяльності або набуто внаслідок такої діяльності, притягнути до відповідальності осіб, причетних до вчинення корупційних злочинів;

10) формування в суспільстві ідеї нетерпимості до проявів корупції.

Таким чином, стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на всіх рівнях шляхом підвищення прозорості діяльності державних органів, додержання прав і свобод людини й громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення, зниження рівня корупції в Україні та усунення причин і умов, які її обумовлюють, забезпечення відкритості та гласності при прийнятті рішень й оприлюднення їх в засобах масової інформації, проведення громадського опитування та обговорення перед їх прийняттям. Комплексне реформування системи протидії корупції повинно відбуватися відповідно до міжнародних стандартів та успішних практик іноземних держав, гармонізувати законодавство України з європейськими стандартами.

Висновки до розділу 1

Доведено, що на сьогоднішній день корупція та її прояви є складним соціальним явищем, що вкрай негативно впливає на всі аспекти соціально-економічного та політичного розвитку держави та бізнесу, загрожує реалізації принципів верховенства права й соціальної справедливості, підриває основи демократії та порушує права людини.

Як показали дослідження, проведені в цьому розділі, багато представників світового та українського бізнесів не мають виваженої політики боротьби з хабарництвом та корупцією. Як за кордоном, так і українські підприємства все частіше стикаються з корупційними проявами, особливо у відносинах між бізнесом і державними органами, незалежно від їх розміру.

Проведене дослідження місця України в світовій системі координат на основі міжнародних рейтингів дало можливість зробити головний висновок – необхідні радикальні реформи національного законодавства у сфері боротьби та протидії корупції та послідовна, виважена державна політика, результативність якої забезпечить зростання міжнародного статусу та рейтингів України.

Доведено, що існує підвищена зацікавленість всіх суб'єктів господарювання у володінні достовірною інформацією, прийомами та методами щодо вирішення проблеми корупційних проявів на всіх ланках функціонування підприємства. Антикоруційні заходи стають вкрай важливим на тлі значного поглиблення міжнародного співробітництва, особливо після підписання договору між Україною та Європейським Союзом, та пріоритетними для тих українських підприємств, які мають іноземних бізнес-партнерів або іноземних інвесторів. Ця проблема повинна вирішуватися разом з інститутами громадянського суспільства – профспілками трудящих, організаціями підприємців, творчими асоціаціями, засобами масової інформації.

Основні результати дослідження, викладені в цьому розділі, відображено в працях [207, 219, 210].

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Інформаційне забезпечення та методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства

Забезпечення економічної безпеки є важливим елементом в системі управління будь-яким підприємством. Це пояснюється тим, що достатній рівень безпеки є передумовою ефективного функціонування підприємства сьогодні та його стійкого розвитку у майбутньому.

На сьогоднішній день багато вчених починають і продовжують досліджувати питання забезпечення та управління фінансово-економічною безпекою як держави в цілому, так і підприємств зокрема. Поняттю економічної безпеки підприємства та чинникам впливу на діяльність підприємства приділена увага в працях вітчизняних вчених, таких як: В. М. Бабаєв [3], О. І. Барановський [6], І. О. Бланк [10], О. І. Захаров [62], Ю. С. Погорелов [68, 156, 157], М. М. Єрмошенко [47], Є. А. Івченко [69-85], В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк [132], С. М. Шкарлет [196] та інших. Як показує аналіз сучасних наукових публікацій під поняттям «економічної безпеки підприємства» часто розуміють такий стан захищеності

економічної системи (суб'єкта господарювання) від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, ризиків і інших дестабілізуючих факторів, який дозволяє забезпечувати стабільне функціонування й стратегічний розвиток [3, 4, 6, 15, 16, 18, 20, 35, 39, 43, 49, 56, 67, 68, 89, 97, 105, 116, 135, 142, 177, 199].

Поняття «фінансово-економічна безпека» є комплексним та неоднозначним. Аналіз наукових джерел показав, що у більшості наукових праць поняття «економічна безпека» та «фінансова безпека» розглядаються окремо. Для більш точного визначення понять необхідно зазначити, що поняття «економічна безпека» можна розглядати на макрорівні (безпека держави), мезорівні (економічна безпека регіону) та на мікрорівні (економічна безпека господарюючого суб'єкта). При цьому дія внутрішніх та зовнішніх ризиків проявляється перш за все на рівні підприємств. Тому визначальним елементом стану економічного розвитку певної галузі, регіону та країни слід вважати проблеми становлення економічної безпеки підприємств.

В науковій літературі немає єдиного загальновизнаного трактування економічної безпеки. Наукове обґрунтування економічної безпеки держави вперше з'явилося у наукових працях В. Геєця, Б. Кравченка, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка, В. Шлемка, І. Бінько та інших [132, 137, 197]. У наукових працях цих вчених поняття «економічна безпека» розглядається як стабільність суспільства та інститутів держави, готовність до захисту національних інтерсів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатність економіки до вільного та незалежного розвитку. Проте досягнення національної безпеки держави неможливе без економічної безпеки підприємства як первинної ланки національної економіки. Дослідженням проблеми економічної безпеки на рівні підприємства займалися як вітчизняні, так і зарубіжні економісти. Серед яких Р. Качалов, Г. Клейнер, А. Одінцов, В. Сенчагов, В. Тамбовцев, В. Шликов, В. Ярочкін, О. Ареф'єва, А.

Кірієнко, Д. Ковальов, С. Покропивний, Н. Реверчук, Барановський О. І., В. І Франчук, В. І. Кириленко та інші [6, 98, 99, 145, 185].

Аналіз наукових джерел дозволяє виділити основні підходи до визначення економічної безпеки підприємств (Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Підходи до визначення поняття «економічна безпека»

Підходи до визначення економічної безпеки підприємств	Суть поняття економічної безпеки
1	2
Неокласична теорія	Наприкінці XIX - початку XX ст. економісти К. Менгер, Бем-Баверк, Дж. Мід, Дж. Хікс, М. Фрідмен основою безпеки діяльності підприємства вважали можливість доступу суб'єкта підприємницької діяльності до економічних ресурсів [203]

Продовження таблиці 2.1

1	2
Теорія стратегічного планування	У 60-ті рр. XX ст. І. Ансофф розглядав стратегічне планування як важливу складову безпеки підприємства [44].
Еволюційний підхід	У науковій літературі 80-тих років XX століття безпека підприємства розглядалася через вплив на його діяльність конкурентів та інституцій зовнішнього середовища [195].
Концепція агентської моделі	З'явилася 70-ті рр. XX ст. В. Меклінг та М. Дженсен вважали важливим аспектом гарантування економічної безпеки взаємоузгодженість інтересів власників та апарату управління підприємством [173].
Безпека підприємства з позицій ризик-менеджменту	У 60-80-ті рр. XX ст. згідно із концепцією Дж. Стігліця економічна безпека підприємства ототожнювалася з типологізацією економічних ризиків його діяльності, оцінкою їх ймовірності та обґрунтуванням засобів нівелювання [153].
Інтеграційна концепція	Вченими-економістами 80-90-х рр. XX ст. Безпека підприємства розглядалася з огляду не на захищеність майна, а на максимально ефективне використання його ресурсного забезпечення [26].
Теорія виживання	У 90-ті рр. XX ст. актуалізувалася проблема виживання (а отже й безпеки) суб'єкта господарювання. Питання забезпечення економічної безпеки первинної ланки економіки згідно з теорією виживання пов'язані з проблемами функціонування підприємств у перехідні періоди, в умовах коливань номенклатури та обсягів виробництва, а також фінансового стану постачальників і споживачів. Рішення щодо забезпечення економічної безпеки підприємства приймаються лише з метою

	<p>гарантування короткострокової вигоди та зміцнення становища. При цьому головною метою економічної безпеки є досягнення максимальної стабільності функціонування та створення основи і перспектив зростання для виконання цілей бізнес-одиниці, незалежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників ризику [146].</p>
<p>Підхід до посилення безпеки підприємницької діяльності в умовах ринкової трансформації економіки та становлення підприємницького сектора</p>	<p>У 90-ті рр. ХХ ст. З. Варналієм, В. Сенчаговим, М. Єрмошенком, Л. Абалкіним у складних економіко-правових умовах обґрунтовувалася доцільність посилення безпеки підприємницької діяльності як складової господарської діяльності підприємства [15].</p>
<p>Підхід забезпечення умов збереження комерційної таємниці та інших секретів підприємства</p>	<p>У цьому ж періоді у роботах В. Барсукова, В. Белова, А. Полдянського, И. Василевського пріоритетним напрямком у забезпеченні економічної безпеки підприємства вважався захист інформації [23].</p>

Закінчення таблиці 2.1

1	2
Підхід, який базується на захищеності від ризиків, ефективності функціонування, здатності до розвитку і взаємозв'язках безпеки, життєвого циклу функціонування підприємства	Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. вважають, що економічна безпека підприємства характеризує протягом періоду його життєвого циклу: (1) виконання місії та досягнення цілей підприємства; (2) доступ до ринків та ресурсів; (3) належну фінансово-економічну ефективність діяльності; (4) здатність до розвитку; (5) захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз [18].
Виробничий підхід	С. Тамбовцев визначає, що під економічною безпекою будь-якої системи необхідно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи.
Захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз	Низка економістів в межах цього підходу акцентує увагу на тому, що економічна безпека – це в першу чергу захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, здатність стабільного функціонування навіть під впливом негативних факторів, здатність системи до самовідтворення [179].

При цьому центральне місце в системі економічної безпеки займає фінансова безпека підприємства. Саме рівень фінансової безпеки безпосередньо впливає на стан усіх інших її складових. Тому окрему увагу слід приділити визначенню поняття «фінансова безпека підприємства» (ФБП). Проблемі визначення та обґрунтування цього поняття присвячені праці багатьох вчених. Проаналізувавши думки науковців щодо тлумачення поняття «фінансова безпека» можна виділити декілька підходів.

1. Системний підхід

В. Ярочкін, А. Шаваєв проблему ФБП пропонують вирішувати виходячи з передумови, що ступінь надійності всієї системи збереження інформації визначається рівнем безпеки найслабкішої ланки, якою вважається персонал організації [201].

2. Стратегічний (Стан захищеності від внутрішніх, зовнішніх загроз)

Згідно із тлумаченням В. Гусева, В. Деміна, Б. Кузіна ФБП визначається як стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей підприємства, що дає змогу запобігати внутрішнім і

зовнішнім загрозам, забезпечувати тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної ним місії [40]. Ф. Євдокимов вважає, що Забезпечення ЕБП можна розглядати як процес попередження різноманітних збитків, що можуть виникнути під дією несприятливих факторів на всіх напрямках виробничо-фінансової діяльності підприємства [45]. Негативні впливи можуть здійснювати як внутрішні, так і зовнішні фактори: суб'єктивні та об'єктивні. Д. Ковальов, Т. Сухорукова визначають ФБП як захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності [100]. М. Бендіков зазначає, що ФБП – захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз. Згідно із визначенням В. Шликова ФБП – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних та потенційних джерел небезпеки або економічних загроз [198].

3. Гармонізаційний підхід

Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко дають визначення фінансовій безпеці підприємства з позиції гармонізації інтересів суб'єктів господарювання. ФБП розглядається як міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза його межами [179].

4. Ресурсно-функціональний підхід

Полягає в ефективному використанні ресурсів або потенціалу та виділення функціональних складових економічної безпеки. В рамках цього підходу А. Олейніков визначав ФБП як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і для забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому [143]. В свою чергу В. Мунтіян під ФБП розуміє такий стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних та

інтелектуальних ресурсів, при якому забезпечується стабільність його функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток [137]. Н. Підлужна вважає, що економічна безпека підприємства є характеристикою системи, що самоорганізується та саморозвивається, тобто це стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз. Реверчук Н. Й. дає наступне визначення «Фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів».

5. Ринковий підхід

Сутність даного підходу полягає у впливі ринкової економіки на фінансово-економічну стійкість суб'єкта господарювання, наявності конкурентних переваг. Відповідно до підходу Є. Раздіна дає наступне визначення: «ФБП – комплекс заходів, що сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів». Крім того, на думку В. Белокурова ФБП – це наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів та організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням [145].

6. Бланк І.О., Горячева К. С., Папєхін Р. С., Єпіфанов А. О., Кириченко О.А., Лаптев С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І. визначають поняття фінансової безпеки як певний фінансовий стан підприємства, стабільність його фінансових показників та їх граничні значення для протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам. Наприклад, Бланк І.О. дає визначення фінансовій безпеці підприємства як «кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільний захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього-го характеру,

параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки стійкого розвитку в поточному та перспективному періоді» [10]. Згідно з визначенням Горячевої К. С. «Фінансова безпека підприємства – такий його фінансовий стан, котрий характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи» [32]. Папехін Р. С. вважає, що фінансова безпека визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується спроможністю підприємства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Розвернуте визначення дає Єпіфанов А. О. «Фінансова безпека – стан підприємства, що: 1) дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, стабільність, платоспроможність і ліквідність у довгостроковому періоді; 2) забезпечує достатню фінансову незалежність; задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; 3) здатен протистояти існуючим і виникаючим небезпекам, що прагнуть завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру власного капіталу, або примусово ліквідувати підприємство; 4) забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень; 5) захищає фінансові інтереси власників підприємства» [46].

7. Стратегічний підхід

На думку Ю. Б. Кракоса та Р. О. Разгона суть фінансової безпеки полягає у здатності підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовищ [106].

6. Кримінальний підхід

Дає визначення фінансової безпеки підприємства с позиції захисту проти економічних злочинів, кримінальної конкуренції та дій інших суб'єктів

господарювання, що суперечать діючому законодавству та етиці ведення бізнесу. Отже, на думку Н. Капустіна ФБП – сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [92].

Таким чином, проаналізувавши існуючі підходи до визначення понять «фінансова безпека» та економічна безпека», можна охарактеризувати комплексне поняття «фінансово-економічна безпека». Найбільш чіткі визначення сутності фінансово-економічної безпеки можна знайти в працях І.П. Мойсеєнко та О.М. Марченко: «фінансово-економічна безпека підприємства – це такий його фінансово-економічний стан, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах» [120]. Більш комплексним та повним є визначення В.Л. Ортинського, що фінансово-економічна безпека «це результат комплексу складових, орієнтованих на усунення фінансово-економічних загроз функціонування та розвитку підприємства і забезпечення його фінансової стійкості й незалежності, високої конкурентоспроможності технологічного потенціалу, оптимальності та ефективності організаційної структури, правового захисту діяльності, захисту інформаційного середовища, комерційної таємниці, безпеки персоналу, капіталу, майна та комерційних інтересів» [145]. Єдиної думки щодо визначення сутності фінансово-економічної безпеки підприємства немає. Можна тлумачити цей термін, виходячи із понять стабільності фінансового стану та захищеності від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Також доречним є розглядання фінансово-економічної безпеки на кожному етапі життєвого циклу підприємства, короткостроковому та довгостроковому періодах.

Складність трактування поняття «фінансово-економічна безпека підприємств», її взаємозалежність із показниками фінансового стану та ефективності діяльності підприємств, значна кількість ризиків, необхідність

постійного її забезпечення, вказують на необхідність розгляду даної категорії як системи. Економічна безпека вказує на спроможність господарюючого суб'єкта бути життєздатним та оцінює передумови розвитку, економічної стійкості та конкурентоспроможності. Фінансова безпека віддзеркалює забезпеченість, ефективність використання, джерела формування і розвитку капіталу, а також ступінь фінансової незалежності підприємства. Таким чином, фінансова безпека є найбільш вагомою функціональною складовою економічної безпеки підприємства. Однак, рівень економічної безпеки неможливо оцінити за допомогою однієї, хоча і дуже значущої складової. Так, згідно із ресурсно-функціональним підходом, виділяються також наступні функціональні складові економічної безпеки: інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, продуктова, інформаційна та ін.. У контексті системного вивчення поняття «фінансово-економічна безпека» трактується як сукупність її елементів та взаємозв'язків між ними, що формується з метою постійного, безперервного та перспективного гарантування належного рівня захищеності підприємства від загроз. Головними елементами її є суб'єкти та об'єкти. Поряд із цим, базовими елементами фінансово-економічної безпеки підприємства є заходи керівництва у сфері безпеки, її принципи, механізм функціонування, засоби управління.

До такого ж висновку приходять і більшість вітчизняних та зарубіжних вчених, які розглядають фінансово-економічну безпеку як систему. Так, Г. Дем'яненко при розгляді економічної безпеки підприємства обґрунтовує необхідність виключно системного підходу до обґрунтування її змісту та визначає її як комплекс заходів щодо забезпечення стабільного розвитку підприємства через створення сприятливих умов, а також нейтралізації і ліквідації зовнішніх та внутрішніх загроз [37]. Науковці З. Герасимчук та Н. Вавдіюк пропонують до системи економічної безпеки включати певну сукупність елементів, які характеризують вплив негативних чинників на стан безпеки [28]. Такі науковці як Козаченко А. В., М. Г. Грещак, В. М. Колот, А. П. Наливайко, С. Покропивний, В. Геєць, М. Кизим, О. Черняк пропонують

визначати систему економічної безпеки з позиції ресурсно-функціонального підходу [102, 103, 132, 213]. Ця концепція розглядає економічну безпеку через сукупність наступних її складових: фінансову, техніко-технологічну, продуктову, правову, силову, інформаційну, кадрову та екологічну безпеку. С.М. Ілляшенко вважає, що до основних елементів варто додати також інтерфейсну складову, яка характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами підприємства [86]. Богомолів В. А., Вечканов Г.С., Донець Л. І., Камлик М. І. пропонують систему фінансово-економічної безпеки підприємства трактувати як сукупність невід'ємних її елементів та взаємозв'язків між ними, створення якої має на меті постійне гарантування її належного рівня [91]. Головними елементами системи є її суб'єкти та об'єкти. В свою чергу Іващенко О.В. та Четверіков П.М. з метою врахування всіх факторів впливу, суб'єктів і об'єктів системи, її принципів, завдань, а також впровадження механізму її функціонування, розробили «блоки» складових системи фінансово-економічної безпеки [66]. Отже, до складових системи ФЕБ відносяться: мета, завдання, функції; принципи, стратегії; механізм забезпечення системи безпеки; об'єкти захисту (фінансові, матеріальні, інтелектуальні, кадрові ресурси); суб'єкти захисту (зовнішні, внутрішні). Проте більш раціональним є визначення системи фінансово-економічної безпеки не с позиції сталості, а як складної динамічної системи, що забезпечує не тільки стабільне функціонування, але й розвиток підприємств за допомогою своєчасної мобілізації та найбільш оптимального використання ресурсів підприємства в умовах дії ендогенних та екзогенних загроз. Ця система розглядається як сукупність економічних інтересів підприємства, впливу з боку зовнішнього середовища та об'єкта управління, впливів з боку керівництва. Тобто необхідно визначення складу елементів системи з огляду суб'єктів і об'єктів управління, функцій самої системи, встановлення певних взаємозв'язків між її елементами, визначення принципів функціонування та адаптації до змінних умов діяльності підприємства. Подальше дослідження системності економічної безпеки

підприємств знаходить відображення в роботах Р. Руденського, який пропонує розглядати економічної безпеку як багаторівневу систему [170]. При цьому виділяє такі складові: системи нижнього рівня, безпосередньо рівень системи й оточення, а також зв'язки між цими рівнями. Автор розглядає досліджувану систему як сукупність трьох підсистем, для кожної з яких також необхідно вирішувати питання економічної безпеки. При цьому стан всієї системи визначається станами кожної з підсистем та їх співвідношенням, при цьому кожна підсистема підпадає під вплив внутрішніх (виключно для цієї підсистеми) і зовнішніх загроз кожної. В працях Третьякової Н. С. пропонується розробка системи економічної безпеки підприємства з позицій дії внутрішнього та зовнішнього середовища. Суб'єкти економічної безпеки також поділяються на внутрішні і зовнішні та розглядаються у взаємодії. До зовнішніх суб'єктів системи економічної безпеки господарського суб'єкта пропонує відносити законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, науково-дослідні інститути, приватні служби безпеки, навчальні заклади.

Економічна безпека підприємства характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, найважливішим серед яких вважається рівень економічної безпеки, який визначається станом використання корпоративних ресурсів за критеріями рівня економічної безпеки підприємства. Цей показник залежить від спроможності керівництва підприємства і спеціалістів (менеджерів) ефективно уникнути можливих загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

З метою досягнення найбільш високого рівня економічної безпеки підприємство повинне проводити роботу по забезпеченню максимальної безпеки основних функціональних складових своєї роботи.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що істотно

відрізняються один від одного за своїм змістом [9, 55, 110, 129, 135, 180, 189].

Різні автори виділяють різні складові економічної безпеки підприємства. Зокрема, найчастіше виділяють такі складові: фінансові; інтелектуальні і кадрові; техніко-технологічні; політико-правові; інформаційні; екологічні; силові. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що попри різноманітні підходи до трактування поняття «економічної безпеки» та виділення різних її складових, всі автори однозначно виділяють фінансову складову як одну з основних в системі економічної безпеки як держави в цілому, так і окремого суб'єкта господарювання. Стабільність фінансово-економічного стану підприємства визначає його здатність до гнучкого реагування на зовнішню дію і постійність саме успішного функціонування економічної системи.

Система економічної безпеки кожного підприємства є індивідуальною та повинна враховувати галузеві особливості, її повнота і дієвість залежать від чинної в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, виділених керівниками підприємств, від розуміння кожним з працівників важливості гарантування безпеки бізнесу, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств.

Водо-каналізаційний комплекс як невід'ємна частина національної економіки має певні галузеві особливості функціонування, які повинні бути враховані під час побудови й удосконалення системи управління ФЕБ комунальних підприємств у сьогоденних ринкових умовах. Серед основних можна виділити наступні [1, 27, 28, 31, 61, 119, 139, 154, 164]:

- унікальність комунальних послуг і високу соціальну значущість галузі, функціонування якої спрямоване на задоволення першочергових життєвих потреб та забезпечення умов життєдіяльності населення;
- державний контроль за рівнем якості та цінами на комунальні послуги;
- висока комплексність та багатоланковість структури водопостачання та водовідведення;

- локальний характер та одночасність процесів виробництва і споживання комунальних послуг;
- подвійне підпорядкування, яке забезпечує поєднання територіального управління, яке враховує місцеві умови, та галузевого керівництва експлуатаційною діяльністю підприємств і організацій водопостачання та водовідведення;
- історично обумовлений монополізм галузі, пов'язаний із технологічними особливостями водопостачання та водовідведення.

Надійна економічна безпека підприємств водопостачання та водовідведення можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації. Ця система забезпечує можливість оцінити перспективи зростання підприємства, розробити тактику і стратегію його розвитку, зменшити наслідки фінансових криз і негативного впливу нових загроз та небезпек.

Для цього на підприємствах проводиться комплексний аналіз складових економічної безпеки, які притаманні галузевій специфіці діяльності підприємств водопостачання та водовідведення. Так на авторський погляд, до складу економічної безпеки необхідно включити комплаєнс-безпеку, яка є ваговою частиною системи безпеки суб'єктів господарювання, що забезпечує відповідність внутрішніх документів актуальним законодавчим нормам та відповідність внутрішніх бізнес-процесів внутрішнім нормативно-правовим актам.

Комплаєнс є новим напрямком роботи суб'єктів господарювання на території України та за відсутності економічних інструментів представляє як науковий так й практичний інтерес. Комплаєнс представляє собою дотримання законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів, у тому числі процедур [168], а комплаєнс-ризик – це ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та

внутрішніх документів, у тому числі процедур [11]. На сьогодні, комплаєнс набуває особливого значення для вітчизняних суб'єктів господарювання, зокрема підприємств, адже вдала модель управління комплаєнс-ризиками забезпечує високий рівень репутації, що на сьогодні дорівнює його інвестиційній привабливості й довірі клієнтів.

У таблиці 2.2 наведена характеристика складових економічної безпеки підприємств водопостачання та водовідведення з урахуванням їх галузевих особливостей.

Таблиця 2.2

Складові економічної безпеки підприємств водопостачання та водовідведення та їх характеристика

Складова безпеки	Характеристика складової
1	2
Фінансова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, стійкість, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді; - задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення підприємства; - забезпечує достатню фінансову незалежність підприємства; - здатне протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і погрозам, прагнучим заподіяти фінансовий збиток підприємству, або змінити небажано структуру капіталу, або примусово ліквідувати підприємство; - забезпечує достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень; - забезпечує захищеність фінансових інтересів власників підприємства [182].
Кадрова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - визначає здатність підприємства запобігати ризикам і загрозам організації праці, безпосередньо персоналу, його трудовому потенціалу; трудовим відносинам в цілому. - процес запобігання впливів на економічну безпеку підприємства за допомогою ліквідації чи зниження

	<p>ризиків і різноманітних загроз, що пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом. є комбінацією складових, пов'язаних між собою складними зв'язками [194].</p>
--	--

Продовження таблиці 2.2

1	2
Техніко-технологічна безпека	- полягає у рівні відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам оптимізації витрат [178].
Інформаційна безпека	полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства. Відповідні служби виконують при цьому певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. [133].
Комплаєнс-безпека	<p>полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства.</p> <p>Комплаєнс-ризиками провокують:</p> <ul style="list-style-type: none"> - недостатня правова захищеність інтересів підприємства в договірній та іншій діловій документації; - низька кваліфікація працівників юридичної служби відповідного суб'єкта господарювання та помилки у підборі персоналу цієї служби; - порушення юридичних прав підприємства і його працівників; - навмисне чи ненавмисне розголошення комерційно важливих відомостей; - порушення норм патентного права [192].
Екологічна безпека	захист від руйнівного впливу природних, техногенних чинників і наслідків господарської діяльності підприємства. На практиці передбачити природні катастрофи неможливо, однак потрібно вжити всіх заходів, щоб наслідки стихійних лих були мінімальними для підприємства. Техногенні катастрофи виникають унаслідок використання фізично зношених основних засобів, непланованого вимкнення електроенергії або через низьку кваліфікацію і безвідповідальність працівників. Екологічні збитки можуть істотно впливати на фінансовий стан підприємства [120].

Отже, приведені вище складові інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства є основними індикаторами ефективного його функціонування, проте водночас можуть проявляти себе як загрози його подальшому розвитку. Для того, щоб уникнути негативних їх проявів, необхідним є застосування концептуальних підходів та методик для проведення оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Управління фінансово-економічною безпекою передбачає постійний моніторинг її рівня не лише у межах підприємства загалом, але й за функціональними складовими. Кількісна оцінка останніх має на меті вирішення таких завдань: вибір системи показників оцінки сфер життєдіяльності підприємства; формування граничних значень показників у межах окремих стадій життєвого циклу розвитку підприємства; формування комплексної оцінки рівня безпеки; шкалування комплексної оцінки рівня економічної безпеки.

В економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення узагальнюючого рівня економічної безпеки, оскільки складові, які її визначають, дуже різноманітні, а їх вагомість на кожному підприємстві різна. Оцінка економічної безпеки, як правило, зводиться до детального аналізу за кожною складовою, проте загальний висновок зробити досить складно.

Аналіз літературних джерел дозволив зробити висновок, що існують визначені розбіжності між авторами щодо методичних засад оцінки рівня економічної безпеки, пов'язані як із вибором критеріїв оцінки, так й із застосуванням різних процедур згортки інформаційного простору ознак і виділенням режимів економічної безпеки підприємства.

У цілому зазначимо, що хоча на діяльність логістичного підприємства впливають умови зовнішнього середовища, однак його безпечне функціонування передусім залежить від внутрішніх чинників. Так, В. Геєць, М. Кизим, О. Черняк відповідно до ресурсно-функціональної концепції виділяють такі групи ресурсного забезпечення підприємства, що потребують оцінки при аналізі економічної безпеки: капіталу, персоналу, інформації,

техніки і технології, прав [132]. Відповідно, науковці розглядають такі функціональні складові економічної безпеки: фінансову, силову, інформаційну, техніко-технологічну, правову, кадрову та екологічну.

У науковій літературі вже давно вдавалися до спроб кількісного оцінювання рівня економічної безпеки підприємства. Це призвело до появи таких підходів: індикаторного, ресурсно-функціонального, забезпечення програмно-цільового управління розвитком підприємства, наявності чистого прибутку, рівня розширеного відтворення ресурсів та майна підприємства, ефективності маркетингової орієнтації підприємства. У цьому контексті варто узагальнити, що рівень економічної безпеки первинної ланки економіки є належним (високим) у тому випадку, коли показники економічної ефективності діяльності є високими, а також, коли підприємство є ліквідним та платоспроможним, гарантується збереженість його майна та інформації, здійснюється планування і прогнозування діяльності.

Узагальнимо вищенаведені теоретичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Концептуальні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства

Методичний підхід (автор)	Переваги	Недоліки	Особливості застосування
1	2	3	4
Індикаторний (Шлемко В., Бінько І., Бендіков М., Гусев В.) [197]	Можливість використання великої кількості показників та більшості сфер діяльності підприємства	Відсутність методичної бази визначення величини індикаторів, необхідність постійного її уточнення; відсутність висновку про інтегральний стан безпеки	Потребує систематичного збору та моніторингу великої кількості показників фінансово-господарської діяльності та може використовуватися на етапі оцінки й аналізу рівня безпеки

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
Ресурсно-функціональний (Ковальов Д., Плетнікова І., Покропивний С., Олейников Е.) [99]	Комплексне врахування більшості характеристик економічної безпеки підприємства, простота інтерпретації результатів оцінки	Суб'єктивність експертної думки при визначенні вагових коефіцієнтів; інтеграція різнохарактерних показників може призвести до недостовірності оцінки; використання лінійної моделі дещо неадекватно описує стан безпеки	Доцільно використовувати для підприємств реального сектора економіки, оскільки дозволяє надати характеристику не тільки рівню безпеки, але й ефективності використання ресурсного потенціалу
Забезпечення програмно-цільового управління розвитком підприємства (Забродський В.) [64]	Використання багатовимірного аналізу, що підвищує обґрунтованість оцінки	Складність проведення аналізу та оцінки стійкості сукупного інтегрального показника при заданій області його зміни	Доцільно використовувати при групуванні індикаторів безпеки та виокремленні локальних груп джерел загроз економічної безпеки підприємства
Інвестиційний (Геєць В., Бажал Ю., Базилевич В.) [132]	Дозволяє зробити висновок щодо доцільності окремих заходів посилення економічної безпеки	Недостатньо враховує рівень безпеки більшості (крім інвестиційної) функціональних складових економічної безпеки підприємства	Доцільно використовувати при розробці заходів у межах блоку «формування адаптивної реакції» підприємств
Оцінки та управління ризиками (Грунін О., Клейнер Г.) [98]	Дозволяє визначити рівень ризику як ймовірності небезпеки діяльності підприємства	Не приділяється належна увага оцінці ефективності діяльності підприємства та використанню ним ресурсного забезпечення як передумов його економічної безпеки	Варто використовувати при діагностиці загроз економічній безпеці підприємства

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
Таксономічний метод оцінки із застосуванням інтегрального показника рівня розвитку у розрізі визначення рівня економічної безпеки підприємства (Плюта В.) [155]	Можливість роботи зі значним масивом даних; можливість стандартизації даних; простота застосування	Практичне застосування розрахункових показників економічної безпеки повинно бути обмежено лише тими випадками, коли немає достатньо повного уявлення про фактори, що визначають досліджуване явище	Потребує збору, оцінки та узагальнення показників економічної безпеки по функціональним групам. Може бути використаний при оцінці рівня економічної безпеки підприємства.
Наявності чистого прибутку (Третьякова Н.) [183]	Простота оцінки	Неврахування багатьох неекономічних функціональних складових безпеки (силової, інформаційної, інституційно-правової та ін.) й прогнозування ризиків	Доцільно використовувати для
Ймовірності банкрутства підприємства (тести Альтмана Е., Таффлера Р., Спрингейта Г., універсальна дискримінантна функція Терещенка О., коефіцієнт Бівера В.) [114]	Дозволяє оцінити ймовірність банкрутства як основного індикатора безпеки	Не враховує окремі складові економічної безпеки, а також тривалість перебування підприємства у передбанкрутному стані	підприємств, які знаходяться в передкризовому стані

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
Оцінки вартості підприємства з використанням дохідного підходу [133]	Забезпечує постійний моніторинг стану безпеки з урахуванням платоспроможності і ризику діяльності	Непрямої характер зв'язку між зміною ринкової вартості підприємства та рівнем його економічної безпеки	Доцільно застосовувати при здійсненні операцій купівлі-продажу підприємства, бізнесу, акцій та ін.

Отже, арсенал методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є доволі широким та дозволяє визначати характеристики як функціональних складових безпеки, так і різних напрямів його діяльності. Крім того, описані методи можуть застосовуватися не диференційовано, а разом у межах процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Узагальнюючи вищенаведене, зробимо такі висновки у контексті вдосконалення методики оцінки рівня економічної безпеки підприємства:

- економічно необґрунтованим є розрахунок узагальнюючого показника рівня безпеки (оскільки за його використання надто високим є рівень суб'єктивності встановлення вагового значення як окремих показників-індикаторів, так і функціональних складових);
- більш прийнятним є визначення не інтегрального показника рівня безпеки, а узагальнюючого стану входження підприємства в економічно небезпечну зону;
- недостатньо обґрунтованим є використання одностипних показників для оцінки рівня безпеки різних (за розмірами, видами діяльності, рівнем безпеки) підприємств;
- недостатньо вдалим є принцип розрахунку рівня безпеки як міри відхилення фактичних показників його фінансово-господарської діяльності від критичних (з огляду на безпеку) та від оптимальних. Основою оцінки

рівня безпеки повинне бути вивчення лише стану небезпеки діяльності підприємства.

Систематизувавши існуючі підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, в роботі доцільно використати таксономічний метод визначення рівня економічної безпеки підприємства. Цей метод здобув широке використання для обробки багатовимірних статистичних даних, їх систематизації та обробки з метою виявлення характеру і структури взаємозв'язків між компонентами досліджуваного явища. Даний метод дозволяє побудувати синтетичну величину, «рівнодіючу» всіх ознак, що характеризують об'єкти досліджуваної сукупності та дозволяють лінійно їх впорядковувати.

Існує велика кількість різноманітних критеріїв для інтерпретації отриманих результатів розрахунку. Один з них, використаний в цій роботі, представлений в таблиці 2.4 [34].

Таблиця 2.4

Характеристика рівнів економічної безпеки підприємства

Рівень безпеки	Показник рівня безпеки	Характеристика стану підприємства
1	2	3
підтримуючий	до 0,05	Нестійкість економічної безпеки (підприємство знаходиться на межі безпеки, оскільки при незначному зниженні прибутку може її втратити).
мінімальний	0,06-0,10	Підприємство знаходиться в економічній безпеці й спроможне у найближчі 1-2 роки її підтримати.
дуже низький	0,11-0,19	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді, проте ставлять її під загрозу в найближчій перспективі.
низький	0,2-0,29	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді та в найближчій (1-2 роки) перспективі.

Продовження таблиці 2.4

1	2	3
середній	0,3-0,49	Умови, що забезпечують економічну безпеку підприємства, дозволяють зберегти займану ринкову позицію в поточному періоді та у середній (2-4 роки) перспективі, а також закласти фундамент для формування конкурентних переваг.
високий	0,5-0,69	Підприємство враховує основні вимоги ринку, що дозволяє зберегти його стратегічні позиції на ринку, отримати істотні переваги.
дуже високий	понад 0,7	Стан економічної безпеки підприємства стійкий, враховуються практично всі вимоги ринку, що дозволяють підприємству отримати значні конкурентні переваги стратегічного характеру і стати лідером

Особливістю запропонованого підходу є визначення не узагальненого значення рівня безпеки, а дослідження характеристик її стану, причому його діагностика здійснюється з використанням різних показників-індикаторів, що не виключає загальноприйнятих методичних підходів до оцінки економічної безпеки підприємства, поданих в економічній літературі, а дозволяє мінімізувати їх недоліки та посилити інтегрованість застосування.

2.2 Оцінка та шляхи поліпшення стану економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення

Сучасна діяльність та розвиток вітчизняних підприємств водопостачання та водовідведення пов'язані з низкою проблем забезпечення їхньої економічної безпеки, серед яких нестабільність зовнішнього середовища, нерозвиненість ринкових відносин у сфері водопостачання та водовідведення та дотаційність галузі, перешкоди реалізації економічних інтересів комунальних підприємств, відсутність конкурентних переваг, слабкий фінансово-економічний стан підприємств водопостачання та

водовідведення. Все це обумовлює той факт, що комунальні підприємства повинні перебувати в активному постійному пошуку й реалізації ефективних управлінських рішень щодо забезпечення та зміцнення власної економічної безпеки.

Використовуючи методику таксономічного інтегрального показника, характеристика якого викладена у попередньому розділі, оцінка стану економічної безпеки комунальних підприємств водопостачання та водовідведення може включати наступні етапи:

I. Визначення джерел небезпеки та інформаційної бази для оцінки рівня фінансово - економічної безпеки підприємства.

II. Відбір та розрахунок індикаторів по кожній групі систематизуючих показників діяльності підприємства за функціональними складовими економічної безпеки.

III. Розрахунок інтегральних показників рівня забезпечення економічної безпеки по кожній групі показників діяльності підприємства за функціональними складовими економічної безпеки на підприємстві за допомогою таксономічного методу.

IV. Розрахунок таксономічного інтегрального показника рівня забезпечення економічної безпеки.

V. Висновки щодо стану економічної безпеки досліджених підприємств.

На першому етапі формується інформаційна база для оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Визначення набору показників, тобто формування ознакового інформаційного простору, є невід'ємною частиною процесу оцінки й аналізу. Загально відомо, від того, наскільки коректно і повно вибрані показники відбивають економічну сутність досліджуваних явищ і процесів, напряму залежить ефективність і значущості отриманих результатів дослідження. Обрана система показників повинна відповідати загально встановленим вимогам [155]:

1. унікальність показників, тобто відсутність надмірності та дублювання інформації. Хоча число показників може бути теоретично не обмеженим, проте враховуючи цілі аналізу, вони повинні бути практично корисними та відповідно до цього їхня кількість має бути не великою;

2. повнота, тобто обрані показники повинні описувати досить повно та всебічно найбільш суттєві аспекти фінансового стану;

3. достовірність, тобто відповідність показників реальним даним статистичної і фінансової звітності в межах існуючої системи національних рахунків і обліку;

4. відсутність мультиколінеарності, тобто показники не повинні бути сильно корелірованими між собою, оскільки це може привести до багатократного повтору інформації.

Існують різні підходи до формування інформаційного простору: вибір показників може здійснюватися інтуїтивно, на основі минулого досвіду, експертним шляхом, а також шляхом оцінки різних статистичних коефіцієнтів [8].

Серед показників оцінки пропонується застосовувати кількісні та якісні показники, які, доповнюючи один одного, уможливають отримання багатокритеріальної оцінки рівня безпеки як економічної безпеки загалом, так і кожної окремої функціональної складової. На другому етапі здійснюється вибір показників діяльності підприємства за функціональними складовими безпеки (визначення індикаторів по кожній функціональній складовій та порядок їх обчислення):

- Показники фінансової безпеки;
- Показники техніко-технологічної безпеки;
- Показники кадрової безпеки;
- Показники інформаційної безпеки;
- Показники комплаєнс-безпеки;
- Показники екологічної безпеки.